

GYENIZSE PÁL

I U L I U S E X U P E R A N T I U S

/Bölcsészdoktori értekezés/

A témát adta:

DR. SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU
tanszékvezető egyetemi tanár

BUDAPEST, 1984

A római köztársaság történetének legválságosabb, legvéresebb és leginkább reménytelennek tűnő időszaka volt az i.e. I. század. Ennek a zűrzavaros politikai korszaknak a fontos történetírója, Sallustius nagy éleslátással figyel meg, hogy a politika az egymással érdekellentétben álló társadalmi csoportok küzdelmének a színtere.

Ekkorra már eltűnt az egyetértés, a concordia, amely Rómát valaha naggyá tette.

A polgárháborúk egyenes következménye volt, hogy a köztársaság intézményét már nem lehetett tovább fenntartani, s ahhoz, hogy az állam ne semmisüljön meg, szükségképpen új uralmi forma született, Augustus principatusa.

A fentebb említett polgárháborús időszak eseményeiről nemcsak a kortársnak számító Sallustius számol be, hanem érdekes módon egy félezer évvel későbbi auctor, Julius Exuperantius is ezt az időszakot tárgyalja történelmi munkájában.

Exuperantiust nagyon sokan csak Sallustius késői másolójának tartják, mégis úgy vélem, hogy Sallustius-hoz való viszonya miatt nem érdektelen megismernünk az ő személyét, történelmi forrásait, s természetesen magát a művet is. Magyarországon még senki sem foglalkozott Exuperantiussal, ezért doktori értekezésemben ezt a késő császárkori auktort és művét mutatom be.

Marius és kora

Az i.e. II. század utolsó harmadában az osztályharc új szakaszába lépett Rómában. Nyílt rabszolgafelkelések robbantak ki, melyek közül a legjelentősebb volt az i.e.

138-132 között lezajlott szicíliai rabszolgalázadás, amely egyben kísérletet tett egy önálló rabszolga-állam megteremtésére is. Ezt követően felkelések törtek ki Itáliában, Attikában, Déloson és Chios szigetén is.

Ezek a rabszolgafelkelések megrendítették a hagyományos rabszolgatartó rendszert, elmélyítették a rabszolgatartó társadalom válságát és meggyorsították felbomlásának folyamatát.

A rabszolgafelkelések mellett a szabad szegények mozgalmai is felerősödtek, és a társadalmi összeütközések a polgárháborúkban jutottak kifejezésre, amelyek Rómában végül is a köztársaság összeomlásához és a monarchia megteremtéséhez vezettek.

A szabadok társadalmában a nagy demokratikus mozgalom kezdetét Tiberius Sempronius Gracchus néptribunussá választása jelenti 134-ben. Tiberius agrártörvény javaslata a szabad parasztság érdekében született, s ezzel azt akarták elérni, hogy a római hadsereg harci erejét emeljék, ugyanakkor elejét vegyék a rabszolgafelkeléseknek.

Tiberius meggyilkolása után öccse, Gaius folytatta testvére művét. Különböző törvényei (pl. ius provocationis alkalmazása a hadseregben, a lex frumentaria, a lex de provincia Asia, a lex iudiciaria), valamint más intézkedései (pl. útépítkezések, coloniák létesítése) révén óriási tekintélyt szerzett, ugyanakkor politikai ellenzéke is meg-

erősödött. Különösen kiéleződött a két tábor szembenállása a szövetségeseknek adandó római polgárjog kérdésében. Gaius Gracchus ezzel a törvényjavaslatával a római demokrácia helyzetét akarta erősíteni, hiszen általa megnőtt volna a politikailag teljesjogú polgárok száma. Viszont a törvényjavaslattal szemben léptek fel a szenátorok, sőt a plebs is, amely nem akart lemondani előjogairól a szövetségesek javára.

121-ben került sor a nemesek és a néppárt közti döntő összecsapásra. Hiába próbálkozott Gaius Gracchus az utolsó pillanatban megnyerni a rabszolgákat, már túl késő volt ez az akciója. Opimius vezetésével a nemesek győztek, Gracchus hívei közül több ezret lemészároltak, s maguk a vezérek, Gaius Gracchus és Fulvius Flaccus is elpusztultak.

A Gracchusok új áramlatot vittek a római politikai életbe, s fellépésükkel Rómában a heves politikai harcnak új szakasza kezdődött, amely több mint száz évig tartott.

A Rómában zajló belpolitikai, társadalmi küzdelmekkel egyidőben háború folyt a határmenti népekkel is a római államnak csaknem valamennyi határán.

Észak-Itáliában i.e. 125-ben kezdődtek nagyarányú katonai összecsapások, amikor is a keltákkal keveredtek háborúba. Több évig tartó kemény harcok árán Fulvius Flaccus seregei legyőzték a különféle kelta törzseket, s a rómaiak az Alpok és a Pireneusok között új provinciát szervezhettek, amelyet Gallia Narbonensisnek neveztek el. Az új provincia meghódítása biztosította Róma számára az Itáliát Hispaniával összekötő szárazföldi utat, majd pedig a kalóztól elfoglalva a Baleári-szigeteket a zavartalan tenge-

ri összeköttetést is megteremtették Itália és a Pireneus-félsziget között.

A Keleti Alpokban, Illyriában és a Dunánál is folytattak háborúkat, de ezek nem mindig hoztak sikereket a rómaiak számára.

Az európai hadszíntéren kívül ebben az időben Afrika északi részén is óriási küzdelmet kellett vívniuk a rómaiaknak. Numidia királya, Massinissa, aki ugyan Róma szövetségese volt, hatalmas birodalmat hozott létre. Halála után utódai között háborúság tört ki a trónért. Massinissa unokája, Jugurtha elvette unokatestvéreitől területüket. Hiemsalt megölte, Adherbal pedig Rómába menekült, hogy segítséget kérjen. Jugurtha tehetséges hadvezér és diplomata, de igen hatalomvágyó ember volt. A bennszülöttek között nagy népszerűségnek és tekintélynek örvendett és jól ismerte a rómaiakat. Közeli kapcsolatban volt sok római arisztokratával. Meggyőződése volt, hogy vesztegetéssel Rómában mindent el lehet érni.

Sikerült is elérnie, hogy a szenátus neki kedvező döntést hozott: Jugurtha kapta Numidia termékeny nyugati részét, míg Adherbal a ritkán lakott keleti területeket. A béke azonban nem bizonyult tartósnak, mert Jugurtha hamarosan elfoglalta a fővárost, Cirtát, s Adherbalt is kivégeztette. Ezek az események nagy felháborodást váltottak ki Rómában, s 111-ben hadat üzentek Jugurthának. Jugurtha azonban ismét megvesztegette a római vezéreket, s csak miután újabb gazságokat követett el, támadásra vezényelték ellene a római légiókat.

109-ben a meggyőződéses arisztokratát, tapasztalt hadve-

zért, a kemény és megvesztegethetetlen Quintus Caecilius Metellust küldték Afrikába, hogy leszámoljon Jugurthával. A Muthul folyó melletti csatában döntő csapást mért a numida hadseregre, de Jugurtha elmenekült, és az afrikai törzsek támogatásával "partizánháborút" folytatott.

A numidiai háborúban Metellus nagy segítségére volt legatusa, Gaius Marius.

Marius "homo novus" volt, földművelő latin családban született Arpinum közelében. Fiatal korától kezdve a hadseregben szolgált, és kitűnt bátorságával. A numantiai háborúban oly vitézül harcolt, hogy Scipio Aemilianus is felfigyelt a fiatalemberre. 119-ben néptribunus lett, s a demokrata törvényjavaslatok mellett küzdött, de a politikában járatlan volt, s pártállásában következetlen. Házassága a régi és előkelő Caesar-családdal hozta rokonságba. Valószínűleg ilyen összeköttetések juttatták Metellus mellé, akinek hamarosan a jobb keze lett. Korábban már elérte a praetorságot, majd pedig Hispániát kormányozta.

A katonák között nagy tekintélynek örvendett, mert mint homo novus közel állt hozzájuk gondolkodásmódban és életformában is.

Metellus akarata ellenére 108-ban jelöltette magát a konzulságra, s 107-ben a népgyűlés nagy küzdelemmel meg is választotta őt. Működése színhelyül Numidiát jelölték ki számára, bár a szenátus Metellus kezében akarta hagyni a vezérletet. Ezért tartotta Marius a megválasztását a nemesek fölött kivívott diadalnak.

Amikor átvette a parancsnokságot, tovább folytatta a Jugurtha elleni harcot. Végül is árulás révén sikerült elfogni a numida királyt, akit Marius quaestora, Sulla lán-

cokba verve vitt Rómába, ahol a győztes Marius 104. január 1-én megtartotta triumphusát. Nem sokkal ezután Jugurthát kivégezték.

A Jugurtha elleni háborúval egyidejűleg a rómaiaknak északon is háborúskodniuk kellett a kelta cimberék és germán teutonok hadaival. Ez a háború 113-ban kezdődött, s a több évi harcok során a rómaiak súlyos vereségeket szenvedtek. De a rómaiak megelégtették a sok kudarcot, a nép szabadítóra vágyott, a nemesség elfojtotta Mariusszal szembeni féltékenykedését, s másodszor is konzulnak választva 104-ben rábízták a cimberék és teutonok elleni harcot. Igen nehéz küzdelemben, és a római hadsereg megreformálásával végül is teljesen szétverte a teutonokat 102-ben az Aquae Sextiae melletti csatában, a cimbereket pedig 101-ben Vercellae közelében semmisítette meg.

Katonai győzelmei mellett kivételes politikai sikereket is elért, hiszen rövid időközben hatszor választották meg konzullá (107 és 104-100-ig), és az államban kivételes befolyással rendelkezett.

Abban, hogy ilyen fényes katonai győzelmeket aratott, meghatározó szerepet játszott az általa bevezetett katonai reform. A római történelemben elsőként kezdte bevenni a hadseregbe a proletariusokat, azaz a censusszal nem rendelkező polgárokat. A katonák meghatározott zsoldot és teljes ellátást kaptak, s a szolgálati idő 16 év volt, melynek kitöltése után leszerelték őket, s rendszerint földet jutattak nekik. Korszerűsítette, ütőképesebbé tette a legiókat, s egy-egy legió most már 5-6 ezer főből állt. Fokozta a koncentrációt, új hadijelvényeket vezetett be. Jelenté-

kenyen javult a katonák fegyelme is. Az említett változásokon kívül a katonák kötelesek voltak állandó oktatásban, továbbképzésben részt venni, a táborban dolgozni, utakat építeni.

A reform eredményeképp a római hadsereg átalakult, harci értéke megnövekedett.

Amíg Marius Galliában tartózkodott, Itáliában egyre feszültebbé vált a helyzet az újabb rabszolga felkelések miatt.

104-ben zajlott le egy felkelés Minucius vezetésével Campaniában, s még ugyanebben az évben kirobbant a rabszolgák második felkelése Sziciliában. Ez a felkelés csaknem egész Sziciliára kiterjedt, s a lázadó rabszolgák királyt választottak a szír Salvius személyében, aki a Tryphón nevet vette fel.

Sikerült egyesülnie az Athénion vezette másik felkelő sereggel, s egy erős rabszolgaállamot hoztak létre, melynek Trikola város lett a központja. Három évig tartó eredménytelen próbálkozások után végül is 101-ben Manius Aquiliusnak sikerült levernie a rabszolgák felkelését.

Az i.e. II. század utolsó éveiben kiéleződött a politikai harc Rómában. Marius sikerei elősegítették a néppárt (populares) politikai helyzetének megerősödését. Erről tanúskodik pl. a 103-ban hozott lex Domitia is. A nemesség hatalmát Lucius Appuleius Saturninus és Gaius Servilius Glaucia tribunusok és gyöngítteni iparkodtak törvényjavaslataikkal.

Ezek közül a legfontosabb volt az agrártörvény, amelynek értelmében Marius veteránjainak fejenként 100 iugerum föl-

det kellett juttatni Afrikában, továbbá felosztották a cimberektől elfoglalt galliai földeket is. Hasonlóképp tervbe vették új kolóniák szervezését a különböző provinciákban. Ezeknek a rendszabályoknak a végrehajtását Mariusra bízta.

Óriási politikai küzdelemben a népgyűléssel elfogadtatták és törvényerőre emeltették a javaslatokat. Metellus, aki a néppártnak ádáz ellensége volt, önkéntes száműzetésbe ment, így Marius és Saturninus megszabadultak befolyásos ellenfelüktől. A politikai harc azonban tovább folytatódott, s különösen a következő évi magisztrátusi választások miatt rendkívül kiéleződött.

Memmius meggyilkolása kapóra jött a szenátusnak, amely haladéktalanul kimondta, hogy veszélyben a köztársaság, s Mariust rendkívüli hatalommal ruházta fel. Némi habozás után Marius elárulta korábbi támogatóit, Saturninust és Glauciát, s csatlakozott a nemességhez. Elfoglalta a Capitoliumot, ahova Saturninusék befészkeltek magukat. Jóllehet Marius ígéretet tett arra, hogy meg fogja kímélni életüket, végül is mindkettőjüket megölték.

Mint az iménti eseményekből látható, a politikai harc 100-ban már polgárháborúba ment át, s Marius politikai elvtelenségét mutatja, hogy fegyveres erővel nyomta el annak a plebsznek a demokratikus mozgalmát, amely köznép őt magasra emelte.

Marius felismerte, hogy a néppárt szemében mennyire kompromittálódott, ugyanakkor a nemesek továbbra is csak homonovusnak tekintették őt, így tisztában volt azzal, hogy politikai helyzete bizonytalanná vált, ezért Keletre távo-

zott Rómából, mondván, hogy tiszteletet akar bemutatni Magna Mater előtt.

Az események ilyen alakulása után 99-ben Metellus nagy tisztelettel visszatért Rómába, eltörölték Saturninus törvényeit, hívei ellen pedig bírósági hajsztát indítottak.

Rómában csupán ideiglenesen és csak rövid időre csillapodtak a belső hatalmi harcok, hogy azután még nagyobb erővel ismét kiújuljanak. 91-ben Marcus Livius Drusust választották meg néptribunusnak, aki az állam érdekeit tartotta elsősorban szem előtt. Drusus törvényjavaslatokat terjesztett elő, többek között a bíróságok, valamint a szenatus megreformálásáról. Terve volt, hogy az ager publicust felosszák, s nagy jelentőségű kezdeményezése, hogy a római szövetségeseknek adják meg a polgárjogot.

A polgárság elnyerésére törekvő szövetségesek céljuk elérése érdekében támogatókat kerestek római közéleti férfiaknál, s Drusus vezetésével titkos szervezetet hoztak létre.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a reformot békés úton nem lehet keresztülvinni, s Drusus is merénylet áldozata lett, 90-ben kirobbant a szövetségesek fegyveres felkelése, amely azután háborúvá terebélyesedett. Julius Caesar és Rutilius Lupus voltak a római hadsereg vezetői, s mellettük legatusként parancsnokoltak a Keletről időközben visszatért Marius és Lucius Cornelius Sulla.

A szövetségesek (marsusok, sabellek, samnisok, különféle közép- és délitáliai törzsek) saját államszervezetet hoztak létre, s jelentős katonai győzelmeket arattak a római seregek fölött. Ezek a súlyos veszteségek engedményekre kényszerítették a rómaiakat. Elfogadták a lex Juliát és a lex Plautia Papiriat, amelyek értelmében sok népnek római pol-

gárjogot adtak, így sikerült egyenetlenséget kelteniük a felkelők táborában. Végül is 88-ban a szövetségeseket legyőzték, akik meghódoltak Róma előtt, s így az itáliai szövetség felbomlott. Ezt a sikert a rómaiak nem csupán fegyverrel érték el, hanem jelentős mértékben politikai engedményeikkel is. Itáliának csaknem egész szabad lakossága elnyerte a római polgárjogot, s sok itáliai város fejlődésnek indult.

A szövetséges háborúval egyidejűleg Kis-Ázsiában háború kezdődött VI. Mithridatés pontosi király ellen, aki veszélyeztette a római uralmat a keleti provinciákban. Manius Aquilius 89-ben háborút indított Mithridatés ellen, azonban ő erős és jól felkészült seregével szétverte a római haderőt, s bevonult Ázsia provinciába, ahol a lakosság örömujjongással fogadta. Rendelkezései a római befolyás megsemmisítésére irányultak. Parancsára mintegy 80 ezer római állampolgárt mészároltak le a helybeliek.

A Mithridatés elleni háború vezetését a szenatus Lucius Cornelius Sullára bízta, aki annak idején foglyul ejtette Jugurthát, s a szövetségesek elleni háborúban is kitűnt. Sulla, bár eredetileg szegény volt, a Corneliusok híres családjának sarjaként nagyon jól tudta értékesíteni rokoni befolyását. Azonkívül alapos görög nevelésben részesült, amelyet Marius hiába hirdetett haszontalannak. Folyékonyan beszélt és írt görögül, hátrahagyott önéletrajza értékes kútforrásul szolgált ókori történetíróknak.

Az antik történetírók igen ellentétes jellemű egyéniségnek ábrázolják. Mint nagy hadvezér szokatlan tekintélynek örvendett katonái között, maga azonban egoista és rideg em-

ber volt. Bármennyire fitogtatta is műveltségét, igen sokszor aljas társaságban vad dorbézolásoknak hódolt. Átható kék szemei kellemetlen hatásúak voltak; durva testalkatát még inkább elégtelenítették az arcán lévő pattanások és gennyes kiütések, s emiatt a görögök gúnyból liszttel behintett eperhez hasonlították. Gögös és mogorva magaviselete éles ellentétben állt lelkének bizonyos érzékenységgel. Babonás ember volt, hitt mindenféle álomlátásban és előjelben.

Rendkívül pénzsóvár, az elítéltek összes vagyonát a magazsákmányának tekintő, de ugyanakkor pazarló ember is volt. A nemesek nem is személyes vonzalomból, hanem szigorú céltudatossága miatt fogadták pártvezérükké, s amint hatalmuk növekedett, szinte valóságos fanatizmus fogta el őket Sulla iránt, aki a homo novus Mariust lenézte, s hatalmas oligarchia élén akart uralkodni Rómában.

Amikor a Mithridatés ellen Ázsiába induló legiók vezetését a szenátus Sullára bízta, a néppártiak és a lovagok elkeseredetten tiltakoztak.

Az események hírére a korábban már nyugalomba vonult Marius is Rómába sietett, s bejelentette igényét a parancsnoki tisztségre, s mindenképp bizonygatta, hogy közel 70 éves kora ellenére is még alkalmas a háború vezetésére. A Sullaelenes erők összefogtak, s a szenátus többségének tiltakozása ellenére elfogadtatták Publius Sulpicius Rufus néptribunus nemesek elleni törvényjavaslatát, s Mariust proconsuli hatalommal ruházták fel, egyúttal megfosztották Sullát a főparancsnoki kinevezéstől, s Mariust kinevezték a Mithridatés elleni háború vezérévé.

Sulla azonban nem vetette alá magát ennek a határozatnak, hanem feldühödve hat legio élén Róma ellen indult.

Marius és Sulpicius megpróbáltak ellenállni, de Sulla csapatai elfoglalták Rómát, Sulpiciust megölték, Marius pedig Afrikába menekült.

Sulla lett a város korlátlan ura, s parancsára Sulpicius törvényét eltörölték, és új, a nemesség érdekeit szolgáló törvényeket hoztak.

Miután a 87. évre a Marius-párti Lucius Cornelius Cinnát és a Sulla-párti Gnaeus Octaviust választották konzulokká, Sulla elutazott a Mithridatés elleni háborúba.

Sulla távozása után még hevesebben támadtak fel a hatalmi harcok a pártok között. Cinna a népgyűlésen a Sulla-párt ellen lépett fel, de végül is több néppárti vezérrel együtt el kellett menekülnie Rómából, sőt távollétében konzulságától is megfosztották.

Cinna azonban nem adta fel a harcot, hanem nagy hadsereg élén Róma ellen vonult, sőt Mariust és több száműzött hívét visszahívta Itáliába. Marius hamarosan partra szállt Etruriában és sikerült jelentős haderőt szerveznie. A marianusok bekerítették Rómát, ahol éhínség tört ki, majd pedig pestisjárvány pusztított.

A megrémült szenatus kénytelen volt alávetni magát Cinna akaratának és Rómát átadták.

Iszonyatos öldöklés, a Sulla-pártiak tömeges lemészárlása kezdődött. Különösen kitűnt kegyetlenségével maga Marius, úgyhogy ez még saját párthívei között is nagy visszatetszést keltett.

A 86. évben Mariust és Cinnát választották meg konzulnak. Marius hetedik konzulságát hetven éves korában, erejében

megtörve érte el, s megérte a jóslat beteljesedését, amely legsúlyosabb napjaiban is reménnyel bízatta. Konzultársát, Cinnát Rómában akarta hagyni, hogy ő maga Sullát megfossza a keleti háború vezetésétől, s a legiók élére álljon. De tervének megvalósításához már nem volt ereje. Január 13-án meghalt.

Marius halála után Lucius Valerius Flaccus lett a másik konzul, s őt küldték a Mithridatés elleni harcra, miután Sullát megfosztották parancsnoki jogkörétől.

Most már Cinnáé lett az államban a vezető szerep.

Évenként újra választották konzulnak, s uralma idején Sullának minden törvényét eltörölték.

Cinna igyekezett megnyerni a városi plebs támogatását, ezért számukra kedvező pénzügyi intézkedéseket hozott. Közben a politikai ellenzék tárgyalásokat kezdett, hogy Sulla visszatérjen Itáliába. Cinna nem törődött ezekkel az alkudozásokkal, s elutazott a hadsereghez, hogy behajózza és Sulla ellen indítsa, azonban egy katonai lázadás során Anconában megölték.

Mialatt Rómában dúltak a polgárháború eseményei, Mithridatés nagy sikerrel hatolt előre hódításaiban. Bithynia, Kappandokia után hatalmas görög területeket hódított meg, sőt Athént is elfoglalta.

Sulla 87-ben öt legióval indult Mithridatés ellen, s igen véres küzdelmek árán egymás után foglalta vissza a görög területeket. A chaironeiai csatában (86. március), majd egy évvel később Orchomenos mellett fényes győzelmet aratott, így Mithridatés seregei visszavonultak. 86-ban Valerius Flaccus serege is partra szállt Görögországban, de

katonái kezdtek átszökdösni Sullához. Flaccust egy zendülés során megölték, s Fimbria lett a vezér, aki Mithridatés seregeit több ízben is megverte. Mithridatés végül is Sullával bocsátkozott béketárgyalásokba, melyek eredményeként 85. őszén megkötötték a dardanosi békét. A Mithridatésszal kötött kompromisszumos béke után Sulla Fimbria ellen fordult, s mivel katonái elárulták őt, Fimbria öngyilkos lett. A rómaiak uralmát Sulla mind a görög városokban, mind pedig Makedóniában megszilárdította, s közben arra készült, hogy visszatérjen Itáliába, s leszámoljon politikai ellenfeleivel, a marianusokkal.

A 83. év tavaszán Sulla 40000 főnyi hadseregével part-ra szállt Brundisiumban. Sokan csatlakoztak hozzá, mivel megígérte, hogy tiszteletben tartja az új polgárok által szerzett összes jogokat. Ennek ellenére több törzs, különösen a Samnisok, elkeseredett ellenállást tanúsítottak vele szemben.

A marianusok nagy hadsereget vontak össze, de nem volt egy-séges haditervük, s végül is teljes vereséget szenvedtek. A marianusok fölött aratott győzelmet kegyetlen leszámolás követte. Ezrével mészároltatta le ellenfeleit, megkezdődtek a prosriptiók. Igen sok gyilkosságot követtek el személyi okokból és kapzsiságból.

A hatalom megszerzése után törvényesíteni akarta uralmát, ezért üzenettel fordult a szenatushoz, hogy szükségesnek látja egy teljhatalmú diktátor kinevezését.

Épp ezért 82. végén a lex Valeria de imperio alapján Sullát meghatározatlan időre diktátornak nevezték ki. Valamennyi intézkedését konzervatív szellem jellemzi. Újításai a de-

mokrácia ellen irányultak.

Sulla törvényeinek megfelelően a szenátus a legmagasabb állami szervvé alakult át. Létszámát, főleg Sulla kiszolgált hadvezérei közül, 600 főre emelték (korábban 300 főből állt), egyúttal kiterjesztették a bíraskodási funkcióit is, növelték a magistrátusok számát. A konzulok hatalma korlátozott volt, a censorokat megfosztották legfontosabb funkcióiktól, s így a cenzori hivatal gyakorlatilag megszűnt.

Hatalmának közvetlen támasza a hadsereg volt, amelynek segítségével hatalomra jutott. Közel 100 ezer veterán katonájának adott földbirtokot, ezáltal ők mindvégig támogatói maradtak.

Rómában pedig 10 ezer corneliusa által nyomást tudott gyakorolni a népgyűlésre.

Korlátlan hatalma csúcsán, 79-ben váratlanul visszavonult a közéletből, magánemberként elvonultan élt, bár megőrizte befolyását a politikai életre. Egy évvel később, 78-ban halt meg.

Sulla diktatúrája fontos mozzanat volt Róma politikai történetében. A 80-as években a különböző politikai csoportok fegyveres összecsapásai hosszantartó, makacs polgárháborúba mentek át. Hatalma új korszakot jelent a római politikai viszonyok terén, hiszen ő korlátlan monarchikus hatalommal rendelkezett.

Sulla halála után az ellenzék kezdett megerősödni. A sullai alkotmány ellen először az a Marcus Aemilius Lepidus konzul lépett fel, aki annak idején Sulla híve volt, s a proscripciókon hatalmas vagyont szerzett magának, de kö-

pönyeget fordítva átállt az oppozíció oldalára.

Amikor Etruriában felkelés tört ki Sulla földhöz juttatott veteranusai ellen, a megmozdulás elnyomására mindkét konzult Etruriába küldték. Lepidus azonban új felkelést készített elő, s 77-ben, konzuli megbízatásának leteltével az általa gyűjtött sereggel Róma ellen vonult. Itt azonban feltartóztatták, s a Mars-mezőn vereséget szenvedett. Ezután Szardiniába menekült, ahol hamarosan meghalt.

Hadserégének maradványait Marcus Perperna Hispániába vezette, hogy egyesítse a sullai oligarchia ellen harcoló Sertorius seregével.

Quintus Sertorius a marianus oppozíció legkiemelkedőbb vezetője volt. A polgárháborúban Marius mellett részt vett a kormányzásban, de Sulla győzelme után el kellett hagynia Hispániát, s Afrikába menekült. Innak a lusitaniaiak hívására tért vissza Hispániába, s a lázadás élére állt. A szenatus Metellus Piuszt küldte ellene, de ő több ízben legyőzte Metellus légióit. Amikor Perperna is csatlakozott hozzá, már nagy veszélyt jelentett Róma számára, így Gnaeus Pompeius vezetésével újabb legiókat indítottak Sertorius legyőzésére.

Kezdetben Sertorius Pompeiust is le tudta győzni, de hamarosan egyre szorongatottabb helyzetbe került.

Összeesküvést szőttek ellene, s egy lakoma alkalmával 72-ben megölték. Halála után hadserege felbomlott, s utódját, Perpernát Pompeius legyőzte és kivégeztette. Hispánia megbékéltetése után Pompeius visszatért Rómába, ahol tovább folyt az elkeseredett osztályharc, amelynek során kirobbant az ókor legnagyobb rabszolgalázadása, a Spartacus-féle rabszolga felkelés.

II.

Az Exuperantius nevére és személyére vonatkozó adatok
bemutatása

SCHWAB-nak és KAJANTO-nak a latin cognomenekre vonatkozó kutatásai alapján ma már egyértelmű, hogy az Exuperantius név a régi keletű exsuperans participiumból származik, s Hadrianus korától kezdve tűnik fel az íróknál (pl. Apuleius, Gellius) mint Juppiter, Mithras, Sol istenek díszítő jelzője, s később a keresztény írók (pl. Augustinus) is szívesen használják.

Főnévi használata valószínűleg a II. században alakult ki Afrikában, s onnan terjedhetett el a birodalomban.

A kérdéssel foglalkozó tanulmányok egyetértenek abban, hogy Exuperantius neve, hasonlóképp azokéhoz, mint pl. Amantius, Constantius, Lactantius, Sperantius, Venantius, Faventius, Fulgentius, Glaudentius, Prudentius stb. elég mindennapiak voltak Galliában és Itáliában az i.sz. IV-V. században.

A római katolikus egyház szentjei között Exuperantius néven a következő személyek szerepelnek:

1. A tours-i egyházközség patrónusa, akiről a XIII. század előtt nem történik említés
2. Ravenna püspöke 386-418-ig
3. Comoi püspök, aki kb. 512-ben halt meg
4. Picenumi püspök

A fentieken kívül Hieronymus a 35. episztulájában megemlíti egy Exuperantius nevű katonát, akiről nagyon valószínű, hogy semmiképp sem lehet azonos a ravennai püspökkel. Hieronymus arra buzdítja ezt a katonát, hogy testvérével,

Quintilianusszal együtt menjen Bethlehembe.

Hieronymusról tudjuk, hogy korábbi keleti utazásai után 382-85-ig Rómában élt, s Damasus pápa hatalmát támogatta, majd újra hosszabb útra indult, s Palestinát és Egyiptomot beutazva 386-ban Bethlehemben telepedett le. Ebben a városban zárdát alapított, s itt halt meg 420-ban.

Tekintve, hogy Hieronymus csak 386-ban telepedett le Bethlehemben, az Exuperantius nevű katonát bethlehemi utazásra buzdító episztuláját is csak 386 után írhatta.

Rutilius Claudius Namatianus, a római birodalom késői korszakának egyik tehetséges költője, i.sz. 416-ban elbűcsúzott Rómától, s hazament szülőföldjére, Galliába.

Úti élményeit egy két részből álló, elégikus útleírásban /Itineta-rium/ örökítette meg.

Költeményében legjobb barátjaként említi a gall származású Palladiust, aki 20-25 éves ifjú lehetett ez idő tájt, s jogi tanulmányokat folytatott Rómában:

" Tum discessurus studiis urbique remitto

Palladium, generis spemque decusque mei.

Facundus invenis Gallorum nuper ab arvis

Missus, Romani discere iura fori.

Ille meae secum dulcissima vincula curae,

Filius affectu, stirpe propinquus, habet." (I.207-212)

Palladiusról egyébként csak nagyon keveset tudunk. Elképzelhető, hogy azonos azzal a Palladius Rutilius Taurus Aemilianusszal, aki a 14 könyvből álló Opus agriculturae szerzője. Namatianus a továbbiakban megemlíti Palladius apját, Exuperantiust:

" Cuius Aremoricas pater Exuperantius oras
Nunc postliminium paucis amare docet;"

(I. 213-214)

Exuperantiusnak magas állása volt, hiszen praefectus praetorioként működött Aremoricában, amely a gall tengerparton terült el a Liger és a Sequana folyók (ma: Loire és Seine) között. Az ő nevéhez fűződik az újra fellángolt bagauda rabszolgalázadás leverése, miként Namatianus megfogalmazza:

" Leges restituit libertatemque reducit
Et servos famulis non sinit esse suis."

(A kérdéskörrel kapcsolatban l. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: Art. Bagaudae, RE Suppl. XI. Sp. 346-354; valamint CZÚTH Béla: Die Quellen der Geschichte der Bagauden. Acta ant. et arch. IX.)

Exuperantius praefectus praetoriot 424-ben vagy 425-ben egy zendülés során Arelateban megölték. Ezt az eseményt Prosper Aquitanus a következőképpen adja elő:

" Hoc tempore Exuperantius Pictavus praefectus
praetorii Galliarum in civitate Arelatensi
militum seditione occisus est idque apud
Joannem inultum fuit."

(Chron. min. ed. Mommsen I, 470.658)

Az eddigiekben említett Exuperantius nevű személyeken kívül van még egy adatunk a 404-es évből, amely említést tesz Exuperantiusról. A codex Theodosianus XIV. könyvében található egy rendelet, amelyet Arcadius, Honorius és Theodosius császárok adtak ki, s Exuperantiushoz és a többi decuriohoz intéztek.

Caspar BARTH volt az első kutató, aki 1650-ben megpróbálta

azonosítani az opusculum szerzőjét, s véleménye szerint arról az Exuperantiusról van szó, akit Namatianus említ az útleírásában. Ezt a véleményt fogadta el és terjesztette RÖSCH és a legtöbb Rutilius kommentátor is.

WERNSDORF is nagyon valószínűnek tartja, hogy a Rutiliusnál említett Exuperantius olvasta Sallustius műveit, s kivonatolta őket.

VESSEREAU-nak is ez a meggyőződése, s úgy véli, hogy Rutiliusnak a Lepidus elleni támadását (I 307-12) össze kell hasonlítani Exuperantius Lepidusról szóló elbeszélésével. Más Rutilius-komentátorok viszont eltérnek ettől a vélemtől.

ZUMPT azt állítja, hogy Rutiliusnál nyoma sincs annak, hogy Exuperantiust használta volna, USSANI is tagadja, hogy Exuperantius lett volna Rutilius forrása. LANA pedig arra figyelmeztet, hogy Exuperantius és Rutilius véleménye eltér egymástól a Lepidus polgárháborújára vonatkozóan. Rutilius az útleírásában arról is szól, hogy Cosánál látta Lepidus táborának nyomait, s megemlíti Catulust is (I. 295-312). Mindezeket költői szavakkal magasztalja.

Exuperantius alaposan megrövidíti Rutilius elbeszéléseit, ugyanakkor Rutilius alig tesz említést Lepidus harcairól.

Az elmondottak alapján el kell fogadnunk C. BURSIAŇ véleményét, hogy a jelenleg is rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy az opusculum szerzője azonos-e a Rutiliusnál említett Exuperantiusszal.

Az bizonyos, hogy az i.sz. negyedik vagy ötödik században élt, s feltehetően gall származású volt.

Művének részletes elemzésére a későbbiekben még visszatérünk.

III.

Az Opusculum szöveghagyományozása a különféle kódexekben és kéziratokban. A kódexek bemutatása

Exuperantius történelmi munkáját az elmúlt évszázadokban leginkább az ún. codex Parisinus Latinus 6085 jelzetű kézirat alapján jelentették meg a kiadók.

Ez a kódex nagy valószínűség szerint a XI. században keletkezett, sőt inkább a X. és XI. sz. fordulójára datálható, de az Exuperantius művét tartalmazó részt valamivel későbbinek, a XII. századból valónak kell tartanunk. Először egy firenzei kolostorban őrizték (erre utal a 101^v lapon olvasható, minden bizonnyal XV. századi gót betűs bejegyzés). A firenzei könyvtárat igen sok háborús pusztítás érte az évszázadok során, különösen pedig 1562-ben, ezért a könyvtár állománya részint elpusztult, részint pedig szétszóródott. A bennünket érdeklő kódex talál Pierre Pithoe könyvtárába került, azután pedig a Mazarinus-féle könyvek közé, legalábbis ezt bizonyítja a könyvtár katalógusa. A mazarinusi kódexeket 1668-ban a királyi könyvtárba szállították, s amikor a könyvtár latin nyelvű kódexeit rendezték, a korábbi 297-es jelzete helyett az 5975-ös számot kapta. A mostani 6085-ös jelzetét, amely XV. Lajos címerével együtt található a kódexen, valószínűleg 1740 körül kapta.

A kódexnek 101 lapja van, ezek pergamenből készültek, s a lapok nagysága 196x139 mm. A lapokat négyrét hajtották, csupán 1 db háromrét és 1 db ötrét hajtott lap található. A kódex nagyon jó állapotban van (csak a 94-es folio felső és a 101-es folio alsó része sérült), mind a mű címe,

mind az iniciálék színesek, a kezdő és a záró szavakat minden oldalon nagybetűvel írta a másoló.

A kódexben az írott rész nagysága 138x90 mm, s egy-egy oldalon 19 sor található, kivéve a 99^V foliót, amely 23 soros, valamint a 94^R-96^R foliókat, amelyek 37 sorosak.

A szöveg több másoló kezemunkája. Az első kéz írása egészen a 93^R oldalig terjed. A 93^V oldal üres, az utána következő 94^R-96^R oldalakat egy másik kéz írta, s a kódex többi része egy harmadik másoló munkája.

A párizsi kódex a következő szövegeket tartalmazza:

Sallustius: Catilina összeesküvése (1^R-31^R)

Sallustius: Jugurtha háború (31^V-89^R; 96^V-100^R)

Exuperantius műve (89^R-93^R)

Publius Syrius sententiái (94^R-96^R)

Számunkra az első kéz írása érdekes. Ez az írás carolinusi betűket használ, de közöttük bizonyos észak-galliai nyomokat is találunk. A kódexben használt írásjegyek a XII. század írásjegyeivel mutatnak rokonságot.

Példaként csupán egy-két dolgot említünk: = est; = etiam;

gyorsírási jel: = et; RP = res publica

Az írnok nem egyszer kijavította néhány tévedését, pl.:

10. censebantur-ban a második n kivakarva

32 ur.be a szó közepén történt a vakarás

33 hinc az n fölébe írva

45 permiserunt a dimiserunt-ból úgy, hogy per írva a d fölé

47 marrianis-ban az m föléírva, a második r pedig törölve

A javításokon kívül magyarázatot is fűzött bizonyos szöveg-

részekhez, melyekről úgy gondolta, hogy az olvasó számára nem egyértelműek.

A 29019 jelzetű codex Latinus Monacensis egy két levélre összehajtott pergamenből áll, amely korábban egy olyan kódex negyedréte ívű belső része volt, amely kódex elpusztult. Ebből a kódexből vették ki később, s csatolták ahhoz a kódexhez, amely Aquinoi Tamás Legfőbb jóról írt munkáját tartalmazza.

Ez a müncheni kódex valamikor a frisingai káptalané vált, s 1803-ban világi tulajdonba került, s így jutott a müncheni Bajor Állami Könyvtár tulajdonába.

Ebből a kódexből emelték ki azt a kettős lapot, amelynek most Clm 6496 a jelzete. Ezen a kettős lapon található az in quo-val kezdődő szöveg, amely a 31. §-tól tartalmazza Exuperantius művét.

Ez a kettős lap kifeszítve 190x150 mm nagyságú, de sérülés miatt hiányzik a felső része. Az írott szöveg 162x136 mm-es, s a megmaradt részben 34 sor van.

Ha alaposan szemügyre vesszük az Exuperantius szövegében lévő hiányosságot, ami az 1^r és 1^v oldalak között van, akkor azt állíthatjuk, hogy körülbelül 5 sor elpusztult. Az 1. folián Exuperantius bevezető nélküli szövege és még valamicske egyéb írás található bizonyos retorikai és filozófiai tartalmú szöveg között, a 2. folián pedig bizonyos teológiai, matematikai és zenei szöveg található. Exuperantius szövegét is más kéz írta, a többi szöveg is más kéz munkája. A kódex betűtípusa a tiszta és formás carolinusi, amely bizonyos praegotikus jeleket is tartalmaz. A szöveg Németország déli részén keletkezhetett, s az írás-

jelek arra utalnak, hogy XII. századi. WÖLFFLIN is úgy véli, hogy XI. vagy XII. századi. A szöveg nagyon sok helyen sérült, nemkevés rész hiányzik, s mindez igen nehezé és hízagossá teszi Exuperantius szövegének olvasását.

A történelem viharaiiban elpusztult az ún. bázeli kódex, de ennek létezéséről bizonyosságot jelentenek Johannes Doringus levelei, amelyeket a St. Gallenben élő barátjához, Joachim Vadianushoz írt, minden bizonnyal 1520-ban.

Doringus azt írja, hogy Exuperantius ügyes és okos szónok, akinek a művét feltétlenül meg kell jelentetni, mert az annyira értékes. A lelőhelyre vonatkozóan a következőket mondja: "...Equidem exemplar repperi, dum Basileae agerem,

in coenobis illo praedicatorum, certe summae vetustatis, verum mutilum, adeo ut non nonnullis in locis vix litterarum vestigia liceat deprehendere. Atqui id quidem non obstitit quin id libri omnis ad exemplar describerem, ita antiquitate delectatus, etiamsi utcumque adhuc doctus ac diligens."

Erről a Doringus által látott és lemásolt bázeli kódexről Martin HAUPT azt állította, hogy valójában nem más, mint a párizsi kódex. HAUPT véleménye nem helytálló, hiszen a párizsi kódex, miként azt fentebb már láttuk, csaknem sértetlen és díszes, viszont a bázeli kódex - Doringus leveléből tudjuk - erősen csonka és alig olvashatók a betűi.

Az Ambrosianus H 37 sup. jelzetű kódexet Franciscus Pizolpasso íratta le és helyezte el a könyvtárában. Az 1^r folián az 6 sententiái, a 139^v folián pedig a saját kezű bejegyzései vannak. Pizolpasso könyvtárát a milánói egyháztól Federicus Borromaeus vette meg és az Ambrosius-féle

könyvtárba szállíttatta 1601-ben. Antonius Olgiatus, aki a könyvtár első igazgatója volt, a kódexre ráírta az addigi tulajdonosok nevét.

A kódex 147 pergamenlapból áll, s mérete 220x150 mm, s az oldalakat jobb felső szélükön megszámozta az írnok.

A kézirat a következő szövegeket tartalmazza:

Leonard Aretinus munkája a hadi dolgokról (1^F-18^V)

Plutarchusnak a Mariusról szóló könyve Jacob Angelus fordításában, (19^F-56^V),

amely előtt van egy bevezető Johannes Restishez,

V. Sándor pápa titkárához (18^V)

Exuperantius műve (57^F-61^V)

Ciceronak tulajdonított leírás a katonai dolgokról (62^F-65^V)

Leonard Aretinus magyarázatai az első pun háborúról,

Illyriáról és Galliáról (65^F-139^F)

Az írott rész 135x95 mm nagyságú, s oldalanként 25 vagy 26 sorból áll. A szöveg vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a 62. oldaltól kezdve más kéz munkája, mint az első rész.

A fogalmazás ragyogó humanista. A másoló pirossal írta a címekeket, oldalanként az első betűk pedig színesek és aranyozottak.

A kódex rövidítései a szokásosak. Említésre méltó jel:

. + + . = enim. A szövegben a másoló igen sok olyan hibát javított, amelyeket ő követett el. Így pl.:

2 promiserat: törölve

3. hortati: az ortati-ből

5 corruptiuis: a második i törölve

20 impetu detrusit: a detrusit impetu-ból

A kódexmásoló javításain kívül megtalálhatók még Pizolpas-sonak a lapszélekre írt megjegyzései, sőt ugyancsak a lap-széleken - mintegy ismertetőjegyként - megismételte a fér-
fiak nevét és Exuperantius szavait, s azt a helyet is meg-
jelölte, ahol Exuperantius (12) Sallustiust (cat. 37,3)
használja.

A codex Vaticanus Latinus 3334. jelzetű kéziratot két-
ségtelenül Nicolaus Perotti másolta. Ezt bizonyítja a 139^F
oldalon lévő megjegyzése ("Vocabis nomen meum Nicolaus Pe-
rottus").

Ez a kódex 1453 után keletkezett, ugyanis Bessario, akinek
Perotti a titkára volt, egyik episztulájában Konstantiná-
poly elestéről beszél, Nicolaus Perotti viszont abban az
évben még csak tanulmányokat folytatott.

A kézirat későbbi sorsáról bizonyos, hogy Fulvius Orsini
könyvtárában őrizték (a könyvtár ránk maradt katalógusa
ezt támasztja alá), majd pedig Orsini halála után (1660),
miként ezt végrendeletében meghagyta az egész Orsini-féle
könyvtár a Vatikáni Könyvtár tulajdonába került.

A 155 folioból álló kódex pergamenből készült és 205x122
mm nagyságú. A másoló megszámozta a lapokat. Összességében
azt mondhatjuk, hogy a kézirat jó állapotban van, jóllehet
a 15, 38, 49, 66, 89, 98, 122 és 136-os foliok felső része
olyannyira megrongálódott, hogy az első sorok szélső ré-
szeit nem lehet olvasni.

A kódex a következő írásokat tartalmazza:

Livius minden könyvének rövid tartalmi kivonata (1^F-139^F)

Exuperantius műve (139^V-147^V)

Caesar 4 episztulája (148^F-150^F)

Bessario episztulája Franciscus Foscarihoz (150^V-155^V)

A kódexben az írott rész 114x69 mm nagyságú, s oldalanként 19 sor található.

Perotti nagyon sietve dolgozott, s gyakran írás közben javította hibáit, de az egész kézirat mégsem látszik olyan-
nak, mintha tele volna hibával.

A bázeli kódexszel kapcsolatban említettük Doringus levelét, melyben beszámolt Vadianus nevű barátjának, hogy egy bázeli kolostorban ráakadt az igen értékes Exuperantius-kézíratra, s többek között ezt írta neki: „... Tuum nunc erit Exuperantum ita antiquitati restituere, ut recens iam natus Vadiano parente in lucem emergat, alioqui numquam emersurus.”

Egy másik, ugyancsak Vadianushoz írt levelében türelmetlenül sürgeti, hogy ne késlekedjék tovább, s mielőbb adja ki Exuperantius művét:

„... Porro vehementer abs te contendo, Exuperantium ne situ pereat studiosis omnibus impertias, quem adeo iam saeculum desyderabamus.”

Melchior Goldast (a későbbiekben részletesen szólunk róla), akinek a hagyatékában őrződött meg a 2 Doringus-féle levél, sehol sem tesz említést arról, hogy Vadianus végül is elég tett volna az ismételt felszólításnak, s valóban kiadta volna Exuperantius művét.

Az elmondottakból következik, hogy az editio princeps megjelentetését Sylburgnak kell tulajdonítanunk (Historiae Romanae scriptores Latini minores, opera Friderici

Sylburgi, I. Francofurti 1588, 659-661.)

Sylburg az Exuperantius-szöveget a Pithoe-féle kéziratról (ma 6085-ös jelzetű párizsi kódex) Johannes Opsopaeus által

készített másolat alapján jelentette meg. A későbbi kiadók nagyon sokáig csak a Sylburg-féle szöveget jelentették meg, s nem vettek figyelembe egyetlen más kéziratot sem. BURUONF, aki 1821-ben jelentette meg Sallustius-kiadását, melyhez Exuperantius szövegét is hozzátámasztotta, alaposan átvizsgálta a párizsi kódexet, s úgy gondolta, hogy új szöveget fedezett fel.

Az editio princeps alapjául szolgáló Opsopaeus-féle kódex-másolat bizonyára igen közel állt a párizsi kódexhez, ám bár az editio princeps - leszámítva Sylburg coniecturáit - 18 helyen tér el a párizsi kódextől. Ezek közül csak néhányat sorolunk fel:

9 paratus; 8 sed (kihagyja); 9 primum;

9 infidosque; 11 ex iis ... erat; e libertate;

14 secum (kihagyja); 32 quod ultum erat;

46 quasi (kihagyja); 55 Auxum.

Az eltérések egy része valószínűleg javításból ered, többségük azonban vagy Opsopaeus, vagy pedig a kiadó tudatlanságának és felületességének a következménye lehet.

Az Exuperantius szöveghagyományai között végül meg kell említenünk Goldast másolatát.

Goldast a 30 éves háború kortársa volt, aki ritka kéziratokat gyűjtött. Sokat utazott a német fejedelmi udvarokban, s ezáltal is lehetősége nyílt a régiségek megvásárlására. 1625-ben Brémába szállította a könyveit, s az ottani gimnáziumban helyezte el őket. Goldast 1635-ben meghalt, s örökösei a városi tanácsnak adták el a mintegy 4000 darabból álló gyűjteményt, amely között található az a másolat, amelyet Goldast készített, s Exuperantius művét is tartal-

mazza. (1.: KOHL: Etwas über di Geschichte der Stadt-Bibliothek der Freien Stadt Bremen; Serapaeum 26, 1865, 113-121) Lüdecke ennek a másolatnak egy collatioját adta ki. Véleménye szerint a Goldast által lemásolt kódex nem volt más, mint az időközben elpusztult bázeli kódex. Zorzettil szerint nem látszik egyértelműnek, hogy Goldast akár látta volna a bázeli kódexet, akár pedig az övé lett volna a Doringus által készített másolat. Bursiannak az a véleménye, hogy Goldast a másolatát mindenképp egy kódex alapján készítette (szerinte elképzelhető a bázeli kódex is), s másolatában ugyanolyan szokásos rövidítések vannak, mint amelyek a XIII-XIV. századi kódexeknél találhatók.

A Goldast-féle másolat 14 helyen tér el a többi kézirat közös olvasatától, s ad nem túl említésre méltó saját olvasatot. Ezek a következők:

- 3 et victimas; 3 inmolante; 3 favor respondere;
- 6 et populum; 13 eos igitur; 25 commotus (kihagyja);
- 36 congregatis hiis; 38 et in Etruriae; 39 confugeret et;
- 48 quae antea possiderant; 49 sunt (kihagyja);
- 49 praestantissimis factis (a később fölé írt prae-t kihagyja);
- 56 Cluvium; 56 Calagurrian.

Az elmondottak alapján feltételezhetjük, hogy Goldast az ún. párizsi kódexet vagy annak silányabb ikertestvérét másolta le. Már pedig ha az ún. bázeli kódexet másolta le, akkor ez volt a párizsinak az ikertestvére.

A kézirati hagyományozás összegzéséül csupán az alábbiakat kívánjuk elmondani:

az archetipusból (X) származik, a P, s egy másik ágon az X közvetítésével az M. Ugyancsak ennek az Y-nak a származéke Z közvetítésével az A és V kódex is.

X

Y

M

Z

A

V

IV.

IULII EXUPERANTII OPUSCULUM

(I)

1. Cum Lucius Metellus proconsul contra Iugurtham in Numidiam exercitum duceret, Marius ex gregariis militibus genere ignobilen sed virtute praestantem secum habuit.
2. Quem cum militibus quaestorem fecisset, ita se factis fortibus promiserat, ut hostibus terrori, Romano imperatori carus esset.
- 3 Sed victimas immolanti numinibus in oppido Numidarum, cui nomen est Utica, haruspices magna quaedam impendere Mario responderunt atque hortati sunt, ut quae vellet auderet peteretque celsiora natalibus meritisque maiora: siquidem cuncta videbatur favor spondere fortunae.
- 4 Tunc capiendi consulatus invasit magna cupiditas: ad quem petendum paratis suffragiis, relicta provincia (Metello) Romam venit. Ibique de Metelli rebus loquendo corruptius ac suam extollendo virtutem efficit animos vulgi cupidos novitatis, in suum excitando
- 5 fauorem adiuuantibus tribunis plebis. Nam eo tempore inter patres ac populum studio dominationis erant excitata certamina: ita factum est, ut quasi in perniciem nobilitatis, quam lacerabat iniuriis, Marius novis extolleretur honoribus. Itaque comitiis consularibus universus populus, qui ad eligendum convenerat, Marius consulem iussit; et erepta Metello provincia in Numidiam missus est.

(II)

- 8 Sed is accepto consulatu quasi spoliū victoriae superatis patribus ostentabat aperteque se eorum potentiae
- 9 profitebatur adversum. Sed cum militem novum scriberet,

primus omnium capite censos cives infidos atque inutil-
les duxit ad bellum, ut hac ratione cum publico detri-
mento populo gratiam redderet, a quo speratos honores
10 acceperat. Nam populus Romanus per classes divisus
11 erat et pro patrimonii facultate censebatur. Et hi,
omnes quibus res erant, ad militiam ducebantur: dili-
genter enim pro victoria laborabant, qui cum liberta-
te bona patria defendebant. Illi autem, quibus nullae
opes erant, caput suum, quod solum possidebant, cen-
sebantur et belli tempore in moenibus residebant: fa-
cile enim poterant exsistere proditores, quia egestas
13 haud facile habetur sine damno. Hos igitur Marius,
quibus non fuerat res publica committenda, duxit ad
14 bellum. Sed forte secum L. Syllam legatum, unum de no-
bilibus, in provinciam duxit, atque ibi confecto bello
et Iugurtha capto ad urbem rediere victores, atque sta-
tim virtute cognita Marius in Galliam missus, quae tunc
Romanos fines hostili incursione vexabat.

(III)

15 Eodem tempore Mithridates cum magnis copiis universam
Asiam urbesque sociorum expugnando atque vastando coe-
16 pit affligere. Ad quem coercendum L. Sylla est cum ex-
ercitu destinatus, cuius an Africano bello probata erat
corporis atque animi magnitudo.
17 Hoc ubi Mario compertum est, terminare quod gerebat
proelium festinavit: et homo infinitae cupidus gloriae
non patiebatur libertatem dignitatemque Romanam alteri-
us virtute defendi; contusis igitur Gallis vastataque
natione penitus barbarorum Roman iterum victor intra-

- 18 vit. Itaque instinctu eius Sulpicius tribunus plebis
legem tulit, ut auferretur Syllae provincia ac Mario
daretur.
- 19 Hoc Syllae ubi nuntiatum est, Murenam legatum suum
provinciae Valerianisque praefecit militibus, quos in-
fidos bellis existimabat esse civilibus, et cum parte
exercitus iniuriae dolore commotus ad extinguendam Ma-
20 rianam venit factionem. Statim ut Romam venit, resisten-
tem sibi Sulpicium et seditiosis contionibus rem publi-
cam disturbantem cum multis, quos sibi socios adscive-
rat, trucidavit atque Marium ipsum machinatorem tantae
21 contumeliae in exilium impetu detrusit armorum. Atque
ille, quotiens victor, per Gallorum atque Afrorum rura,
quae ipse vastaverat, naufragus atque egenus erravit.

(IV)

22. Dum haec aguntur, Cinna et Octavius facti sunt consules,
23 quorum Cinna de partibus Marianis fuit. Hic legem tulit,
ut novi ciues, qui aliqua ratione Romanam acceperant
civitatem, cum veteribus nulla discretione suffragium
24 ferrent. Hoc videlicet in eorum gratiam faciebat, qui
Marium suffragiis suis extulerant et amplissimis hono-
ribus decorarant, sed haec lex iniuriosa erat in vete-
res ciues, qui meritum dignitatis videbantur amittere,
si cum novis indignis in ferendo suffragio iungerentur.
25. Ob hoc itaque Octavius collega commotus, ut seditioni-
bus privaretur, collegam suum Cinnam adnitentibus ve-
teribus civibus in exilium misit armatus, munitus vi-
26 delicet copiis Syllae. Quae cum agerentur, maximus ex
utrisque partibus civium numerus interemptus est.
- 27 Expulsus igitur Cinna cum vagaretur, ad Africam ubi

Marius inops erat forte pervenit, atque ibi communicato consilio, sollicitatis animis perditorum et de ergastulis erutis servis exercitum confecerunt et armata validissima manu iuventutis ad urbem venerunt atque Octavi-
28 um Syllae satellitem superatum necaverunt. Tunc varia crudelitas pervagata est, ut nobilitas omnis ad fugitivorum trucidaretur arbitrium, atque eo inmanis saevitia Cinnae fuit, ut nec illis parceret, quorum opera erat
29 victor effectus. Et cum insolentia in omnis communiter baccharetur, cum haberet contiones, a militibus suis occisus est.
(V)
30 Tum Marius, ne sine socio dominatum sustinere non posset in locum Cinnae Carbonem sibi in septimo consulatu collegam subrogavit. Tum Sylla tanta indignatione commotus
31 contra Marium atque Carbonem exercitum duxit, et inter se ferali certamine Romani exercitus conflixere: in quo bello superatus est Marius.
32 Tum vero Sylla victor, quidquid in urbe remanserat, crudeliter persecutus est et rem publicam vindicatam non reddidit legibus, sed ipse possedit ac se talem praebuit, ut Cinnana ac Mariana, quam ultum ierat, dominatio quaereretur. Hinc Sallustius: 'bonis initiis malos eventus habuit'; nam fuerunt bona principia, quod oppressam voluit civium defendere libertatem, mali eventus, quod superatis dominis et ducibus saevis gravius ipse civitatem quassavit, qui se publicae calamitatis
34 fore promiserat defensorem. Hic cum teneret imperium, multas leges ac iura praescripsit, multis civitatibus immunitates vectigalium dedit, multos Romana civitate donavit.

(VI)

35 Huius acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subver-
tere, contra collegam Catulum civile proelium gessit et
36 victus est. Nam congregatis his, in quorum possessiones
novos colonos de suis militibus Sylla victor inmisit,
ac sibi coniunctis liberis proscriptorum ingentem cong-
regavit exercitum pollicendo, si vicissent, se bona pat-
37 ria restituturum. Plebi quoque multis muneribus publice
privatimque largitis carus videbatur ac publicae liber-
38 tatis assertor. Sed in Etruriae litore commisso proelio
coeperat Lepidus esse superior per armatam multitudinem,
quae odio rerum Syllanarum se Lepidi partibus applica-
39 rat. Sed Pompeius de Gallia rediens non passus est Lepi-
di audaciam cum publicis detrimentis impune bacchari:
nam fugientes eius copias ac se implicantes festinatione
formidinis ita prostravit, ut maiore numero privatus in
Sardiniam confugeret, ut impedito commeatu populum Roma-
num fatigaret inopia ac suas vires armis copiisque et
40 omni instrumento reficeret. Atque ibi cum Triario pro
praetore variis proeliis gravibusque conflixit: nam sol-
lertissime tutando provinciam effecit, ut Lepidi consi-
41 lia vana forent. Undique enim prohibitus et munitionibus
a civitatum expugnatione depulsus nequivit cogitata per-
ficere ac dum multa parat morbo gravi oppressus et mortu-
us est.

(VII)

42 Cuius socius et administer Perpenna ob delictum tanti fa-
cinoris supplicium timens, ex Sardinia in Hispaniam trans-
vectus est ac se Sertorio sociavit, qui tunc Romanum armis
quassabat imperium.

43 Nam hic Sertorius de partibus Marii fuit. Nam Norbano
et Scipione consulibus, cum ex Asia Sylla contra Marium
atque factionem veniret infestus, timens senatus iram,
ne malo publico certamina inter duces orirentur, statuit
44 ut curarent consules ne res publica acciperet detrimen-
tum. Hoc itaque senatus consulto excitati consules contra
venientem Syllam atque omnibus exitia minitantem prae-
sidia sibi cuiusque generis parare coeperunt et duces
idoneos, ad quorum industriam pertineret cura bellorum:
45 in quis elegere Sertorium. Parato validissimo exercitu
processere, et vetante Sertorio colloquia consules per-
miserunt inter suum et Syllae exercitum; et facta prodii-
46 tio est omnisque exercitus Syllae traditus. Tunc Sertori-
us destitutus atque omni copiarum nudatus auxilio in Et-
ruriam confugit iram metuens Syllae, ne exigeret gravem
47 quasi de superato hoste vindictam. Erat autem Etruria
fidissima partibus Marianis qui(a) ab ipsis Romanam,
quam antea non habebant, acceperant civitatem; timentes
igitur Etrusci, ne beneficium tantae dignitatis a Ma-
rianis acceptum Sylla revocaret, si adversae partes es-
sent amputatae penitus, ad Sertorium se atque alios
eiusdem factionis duces applicarunt, omnia quae impera-
rentur sine recusatione promittentes esse facturos.

48 Itaque factum est, ut rursus firmissimus XL cohortium
comportaretur exercitus: nam et multi milites, qui se
venienti Syllae tradiderant, frustrati (spe pacti)onis,
ad priorum ducum castra reverterunt, quae ante prodide-
rant.

(VIII)

49 Inter haec facti sunt Marius septies et Carbo consules:

- tunc Sertorium de Marii potestate securus Romam venit et omnium coepit accusare segnitiam et ex multis promptissimis factis Syllae industriam virtutemque laudare, cui nisi obviam iretur, actum iam ac debellatum foret.
- 50 Tum consules principesque alii factionis tanto verborum pondere castigati, sive ut aemulum ac vehementem negligentiae correctorem ab oculis removerent, sive ut feroci provinciae, cuius infidelitatem timebant, idoneum praeponerent ducem, misere in citeriorem Hispaniam, atque ei mandatum est, ut transiens res in Gallia transalpina componeret.
- 51 Sed ubi in provinciam venit, ita strenue sociorum animos iam deficientes atque alia cupientes in favorem partium suarum modeste tuendo atque blandiendo perduxit, ut et carus esset et tamen ab omnibus timeretur.
- 52 Sed in urbe Sylla et Marius conflixere, atque in ipso certamine Marius interemptus est, Carbo perditis rebus
- 53 aufugit. Tum Sertorius commissis atque deletis partibus, quas sequebatur, optimum consilium credens exercitum non dimittere, ne nudatus supplicia victoribus penderet, collecta Hispaniae multitudine contra Romanum exercitum statuit dimicare.
54. Mortuoque itaque Sylla hostem se publicum aperte professus est: ad quem expugnandum missi sunt Metellus atque Pompeius, qui eum gravibus atque assiduus pugnis
- 55 afflixere. Qui tamen difficile vinceretur, nisi per coniurationem in convivio a suis esset occisus.
- 56 Postea Pompeius Perpennam subegit, Auxummen Cluniam Calagurrim civitates delevit et factis in Pyrenaeo trophaeis Roman regressus est.

Julius Exuperantius: Opusculum

(I)

- 1 Amikor Lucius Metellus proconsul Jugurtha ellen Numi-
diába vezette hadseregét, a közkatonák közül magával
vitte az egyszerű származású, de kiváló vitézségű Ma-
2 riust. Mikor pedig katonai quaestorrá nevezte ki őt,
Marius vitéz tetteivel úgy mutatkozott, hogy az ellen-
ségnek a réme, a római hadvezérnek (Metellusnak) pedig
a kedvence lett.
- 3 De amikor Marius az Utica nevű numidiai városban áldo-
zatot mutatott be az isteneknek, a haruspexek azt fe-
lítették neki, hogy igen nagy dolgok várnak rá, s biztat-
ták, hogy legyen bátorsága megtenni azt, amit akar, és
törekedjék azokra a dicső dolgokra, amelyek az ő szár-
mazásánál és fontosságánál (jelentőségénél) nagyobbak,
ugyanis az előjelekből úgy látszott, hogy a szerencse
4 mindent meg fog adni neki. Akkor már az a nagyravágyás
fogta el, hogy megszerezze a konzulsgot: ennek a céljá-
nak az eléréséhez miután megnyerte magának a szavazókat,
elhagyta a provinciát /Metellust/ és visszatért Rómába.
- 5 Ott aztán Metellus dolgairól némileg rosszabb indulattal
beszélt, saját vitézségének erős hangoztatásával pedig
a köznép hangulatát az újdonságokra vágyóvá tette. Nép-
szerűségének emelésében a néptribunusok is segítették
6 őt. Mert ebben az időben ugyanis a hatalmi törekvések
miatti küzdelmek bontakoztak ki a senatus és a nép kö-
zött. Így történt azután, hogy Mariust új tisztségekkel
tüntették ki, mintegy vesztére azon nemességnek, amelyet
jogtalanságai miatt zaklatott.

7 Így azután a konzulválasztó gyűlésen a választásra
összejött egész nép Mariust konzullá választotta, s mi-
után Metellustól erőszakkal elvették a provinciát, Ma-
riust küldték Numidiába.

(II)

8 Marius azonban, miután elnyerte a konzulságot, azzal
úgy kérkedett, mint az atyák (senatus) fölött aratott
győzelmi zsákmánnyal, s nyíltan bevallotta, hogy az ő
9 hatalmuknak az ellensége. Tehát amikor sorozást tartott,
ő volt az, aki legelsőként vitte háborúba a vagyontalan,
megbízhatatlan és haszontalan polgárokat, hogy ily mó-
dön - a közösség nagy kárára - kifejezze háláját az
iránt a népréteg iránt, amelytől megkapta a remélt tiszt-
10 ségeket. A római nép ugyanis osztályokra oszlott, s eze-
ket az osztályokat a családi vagyon nagysága alapján ál-
11 lapították meg. Csak azokat kötelezték katonai szolgálata-
ra, akiknek vagyonuk volt: ugyanis azok, akik a szabadság-
gal együtt vagyonukat is védték, lelkiismeretesen küzdöt-
12 tek a győzelemért. Azok viszont, akiknek semmi vagyonuk
nem volt, s egyebük nem lévén, csupán fejük szerint vet-
tek számba, háború idején a városon belül maradtak: ezek
az emberek ugyanis könnyen árulókká válhattak volna, mert
a nélkülözés könnyen baj forrása lehet.

13 Marius tehát azokat vitte a háborúba, akikre nem lehetett
rábízni az állam érdekét.

14 De történetesen a nemesek közül egyedül Lucius Sullát
vitte magával alvezérként a provinciába, és ott sikeresen
befejezve a háborút és Jugurthát fogságba ejtve, győztes-
ként tértek vissza Rómába. Azután pedig tüstént - köztu-
domásúvá válván Marius vitézsége - Galliába küldték,

/abba a provinciába/, amely akkor ellenséges betöréssel zaklatta a római határokat.

(III)

- 15 Ugyanekkor Mithridatés hatalmas hadseregével ostromolva és pusztítva kezdte romlásba dönteni egész Ázsia tartományt, és a szövetségesek városait. Mithridatés megfélemezésére hadseregével azt a Lucius Sullát jelölték ki, aki már az afrikai háborúban bebizonyította testi és lelki nagyságát.
- 16
- 17 Mihelyt ezt Marius megtudta, sietett befejezni háborúját: mivel Marius annyira mérhetetlenül vágyódott a dicsőségre, hogy nem tűrte, hogy egy más valakinek a vitézsége védje meg a római szabadságot és tekintélyt. Miután tehát tönkrevverte a gallokat és teljesen elpusztította a barbárok népét, ismét győztesként lépett Rómába.
- 18 Így azután Marius ösztönzésére Sulpicius néptribunus azt a törvényt hozta, hogy Sullától vonják vissza a megbízatást, s adják oda Mariusnak.
- 19 Mihelyt ezt Sullának jelentették, ő az alvezérét, Murenát nevezte ki a provincia és azon valeriusi katonák élére, akikről úgy gondolta, hogy a polgárháborúkban megbízhatatlanok. Sulla pedig az /őt ért/ sérelem miatti haragtól megdühödve seregének egy részével elindult, hogy a Marius-pártot megsemmisítse. S ahogy Rómába érkezett, tüstént megölette a neki ellenszegülő és az államot lázító gyűléseken felkavaró Sulpiciust, s vele együtt sok olyan embert is kivégeztetett, akikről megtudta, hogy Sulpicius szövetségesei. Magát Mariust, az ily nagy gyalázat kiagyaloját, fegyveres erő-
- 20

21 vel számkivetésbe kényszerítette. Az oly sokszor győz-
tes Marius pedig megtörve és szűkölködve bolyongott
azokon a gall és afrikai tájakon, amelyeket egykor ő
maga dúlt fel.

(IV)

22 Miközben ezek az események történnek, Cinna és Octa-
vius lettek a konzulok, s közülük Cinna a Marius-párt
23 híve volt. Cinna azt a törvényt hozta, hogy az új pol-
gárok, akik valamiképpen római polgárjogot kaptak, a
régi polgárokkal együtt, minden megkülönböztetés nél-
kül szavazhassanak. Tudniillik ezt azoknak a kedvéért
tette, akik szavazataikkal Mariust tisztságre emelték,
és igen sok kitüntetéssel tisztelték meg. De ez a tör-
vény sérelmes volt a régi polgárokra, akik úgy láthat-
ták, hogy méltóságuk szenved csorbát, ha a szavazás
során egy kalap alá veszik őket az új, érdemtelen pol-
25 gárokkal. Cinna konzultársa, Octavius emiatt felhábo-
rodott, s hogy megszabaduljon a lázadásoktól, a régi
polgárok helyeslése közepette fegyveres erővel száműz-
te a társát, Cinnát, nyilvánvalóan ebben Sulla csapatai
26 is segítették őt. Miközben ezek az események történtek,
mindkét fél részéről igen sokan pusztultak el.

27. Cinna tehát száműzve bolyongott /a világban/, és tör-
ténetesen Afrikába érkezett, ahol a szűkölködő Marius
tartózkodott. Miután közös tanácskozást tartottak, si-
került feltüzelníük az elveszett emberek lelkiületét,
továbbá a dologházakból kiszabadított rabszolgákból
hadsereget szerveztek, s a fiatalok igen erős, felfegy-
verzett csapatával Rómába mentek, ahol Sulla legyőzött
csatlósát, Octaviust megölték. Akkor aztán mindenféle

- kegyetlenség harapózott el, hogy az egész nemesi osztályt a menekültek kénye-kedve szerint öldösték le. Cinna mérhetetlen kegyetlensége olyan fokot ért el, hogy azoknak sem kegyelmezett, akiknek a segítségével győzött. S mert ez a kegyetlensége mindenki ellen egyformán dühöngött, Cinnát a saját katonái ölték meg, amikor gyűlést tartott.
- 30 Akkor Marius, nehogy ne tudja társ nélkül fenntartani az uralmát, Cinna helyére Carbot választotta hetedik konzulságában társául.

(V)

- 31 Sullát oly nagy felháborodás fogta el, hogy Marius és Carbo ellen vezette hadseregét, s a római seregek szinte vadállati küzdelemben csaptak össze egymással. Ebben a harcban Marius alulmaradt.
- 32 Ekkor pedig a győztes Sulla mindent, ami a városban megmaradt, kegyetlenül üldözött, s a megvédett államban nem állította helyre a törvényes rendet, hanem ő maga kerítette hatalmába, s úgy viselkedett, mintha vele Cinna és Marius uralma tért volna vissza, jóllehet ő annak a megtorlására jött. Innen származik Sallustius mondása „Ámbár jó kezdetek voltak /jól kezdődtek/, mégis balul ütöttek ki a dolgai.” Mert ugyanis jó kezdet volt, hogy a polgárok elnyomott szabadságát akarta védelmezni, az pedig rossz befejezés volt, hogy a legyőzött uraknál és a kegyetlen vezéreknél is nagyobb megrázkódtatást okozott az államnak pontosan ő, aki azt
- 34 ígérte, hogy a közbajnak az elhárítója lesz. Amíg ő birtokolta a hatalmat, sok törvényes rendelkezést kezdeményezett, sok városnak adómentességet adott, sok em-

bert pedig római polgárjoggal ajándékozott meg.

(VI)

- 35 Lepidus a konzulsága idején megpróbálta megsemmisíteni
Sulla intézkedéseit, s konzultársa, Catulus ellen nyil-
36 vános harcot viselt, de legyőzték. Ugyanis összegyűj-
tötte azokat, akiknek a birtokára a győztes Sulla a sa-
ját katonái közül új telepeseket küldött, és a maga
pártjára állította a proscribáltak gyerekeit is, s ha-
talmas sereget gyűjtött össze azzal az ígérettel, hogy
vissza fogja állítani ősi javaikat, ha győznek.
- 37 A köznép szemében is kedvesnek és a közszabadság védel-
mezőjének tűnt a magánemberként is, és a hivatalosan is
bőkezűen osztogatott ajándékozásai miatt. De Etruria
partvidékén csatába bocsátkozva, Lepidus kezdett felül-
kerekedni azon fegyveres haderő által, amely a Sulla
tettei miatti gyűlöletből Lepidus pártjához csatlako-
39 zott. De a Galliából visszajövő Pompeius nem tűrte, hogy
Lepidus vakmerősége a közösség kárára büntetlenül tob-
zódjék. Pompeius ugyanis úgy megverte Lepidus menekülő
és a félelem hirtelen elharapózása miatt összegabalyo-
dott csapatait, hogy Lepidus, seregének nagyobbik részét
elveszítve Sardiniába menekült azért, hogy az élelmiszer-
ellátást megakadályozva a római népet inséges helyzetbe
hozza, és hogy a saját hadseregét fegyveres csapatokkal
és mindenféle hadifelszereléssel felfrissítse.
- 40 És ott Triarius propraetorral sokféle súlyos csatában
megütközött. Triarius ugyanis a provincia rendkívül
ügyes megvédésével megghiúsította Lepidus terveinek a
41 megvalósulását. Mert hiszen Lepidus mindenfelől akadá-
lyozva továbbá a városostromoktól erősítések által visz-

szaveretvén nem tudta megvalósítani a terveit, s miközben mindenre készült, súlyos betegség döntötte le, s meghalt.

(VII)

- 42 Lepidus szövetségese és segítőtársa, Perpenna, mivel félt az oly nagy büntett miatti börtönetéstől, Sardiniából áthajózott Hispániába, s ott csatlakozott Sertoriushoz, aki akkor fegyveres erővel zaklatta a római birodalmat.
- 43 Ez a Sertorius ugyanis Marius-párti volt. Mert Norbanus és Scipio konzulsága idején, amikor Sulla ellenséges szándékkal Ázsiából Marius és pártja ellen közeledett, akkor a szenatus, félve Sulla haragjától, nehogy a közös bajból harc keletkezzen a vezérek között, azt javasolta, hogy ügyeljenek a konzulok, nehogy baj érje az államot. Az ettől a szenátusi határozattól feltű-
- 44 zelt konzulok a közeledő és mindenkit pusztítással fenyegető Sulla ellen mindenféle védelmet kezdtek előkészíteni maguknak, s ugyancsak rátermett vezéreket kezdték keresni, hogy az ő igyekezetükre háruljon a háború
- 45 gondja. Ezek közé jelölték ki Sertoriust. Miután igen erős hadsereget állítottak ki, előrenyomultak, s Sertorius tilalma ellenére a konzulok eltűrték a beszélgetéseket saját hadseregük és Sulla serege között. Így aztán árulás történt, s az egész hadsereget Sulla kezére juttatták.
- 46 Akkor a magára maradt és fegyveres erőinek minden segítségétől megfosztott Sertorius, Sulla haragjától félve Etruriába menekült, nehogy Sulla bosszút álljon rajta, mint legyőzött ellenségen. Etruria ugyanis rendki-
- 47

vül hűséges Marius-párti volt, mert Mariuséktól kapott római polgárjogot, amivel pedig korábban nem rendelkezett. Mivel az etruszok attól féltek, hogy a Marius-párttól kapott nagy horderejű jótéteményt /a római polgárjogot/ Sulla visszaveszi tőlük, miután az ellenséges párt teljesen megsemmisült, ezért csatlakoztak Sertoriushoz és pártjának többi vezéréhez, s megígérték, hogy vonakodás nélkül megtesznek mindent, amit csak parancsolnak nekik. Így történt azután, hogy 40 cohorsból álló, rendkívül erős hadsereget állítottak ki ismét. Mert nagyon sok katona, aki megadta magát az érkező Sullának, a megegyezés reményében csalódva most újra visszapártolt a korábban elárult vezérek táborába.

(VIII)

49 Eközben az történt, hogy Mariust és Carbot konzulokká választották, Mariust immár hetedszer. Akkor Sertorius, Marius hatalma miatt biztonságban érezve magát, Rómába ment és ostromozni kezdte az általános tunyaságot, s ugyanakkor sok derék tette miatt dicsérni kezdte Sulla szorgalmát és vitézségét, akivel ha nem ellenségeskedtek volna, akkor már rég befejeződött volna a háború.

50 Akkor a súlyos szavakkal megdorgált konzulok és a Marius-párt többi vezérei, akár azért, hogy szemük elől elmozdítsák a vetélytársat és a hanyagság heves ostromozóját, akár pedig azért, hogy alkalmas vezért állítsanak annak a harcias provinciának az élére, amelynek a megbízhatatlanságától féltek, Sertoriust az innenső Hispaniába küldték, és megbízták azzal, hogy a Pyraeneusokon átkelve Gallia Transalpinában rendezze el az ügyeket.

- 51 Amikor megérkezett a provinciába, akkor mérsékelt szem-
meltartással és kedveskedéssel nagy ügyesen elérte,
hogy a szövetségesek már-már elpártolni készülő és egye-
beket is kívánó lelkiületét a maga pártjának megnyerje,
úgyhogy bár kedves volt /a luzitánoknak/, mégis mindenki
félt tőle.
- 52 De Rómában Sulla és Marius összeecsaptak, s ebben a küz-
delemben Marius elpusztult. S mivel a Marius-párt ügye
53 elbukott, Carbo elmenekült. Sertorius pedig, mert tönk-
rement és elpusztult a pártja, amelynek híve volt, a
legjobb meggondolásnak azt tartotta, hogy nem engedi
szét hadseregét, nehogy seregétől megfosztva kitegye ma-
gát a győztesek bosszújának. Ezért Hispániában nagy sere-
get szedett össze, s elhatározta, hogy a római hadsereg
ellen fog harcolni.
- 54 Sulla halála után pedig nyíltan bevallotta, hogy ő az
állam ellensége. A Sertorius elleni leszámolásra Metel-
lust és Pompeiust küldték, akik őt nehéz és folyamatos
55 csatákkal zaklatták. Sertoriust azonban nagyon nehezen
győzték volna le, ha egy lakomán nem esett volna áldoza-
tául saját párthívei összeesküvésének.
- 56 Pompeius ezután Perpennát igázta le, elpusztította
Auxumne (Uxama), Clunia és Calagurris városokat, s miu-
tán a Pyraeneusokban diadalemlékeket állítottak fel,
visszatért Rómába.

V.

Index nominum et verborum

A

a lásd ab

ab /praep./

a: 9, 29, 41, 47, 55

ab: 47, 50, 51

ac lásd atque

accipio

acceperat: 9; acceperant; 23, 47; acciperet: 43,

acceptum /n. acc./: 47; accepto /m. abl./: 8

accuso

accusare: 49

ad

4, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 19, 27 /bis/, 28, 44, 47,

48, 54

adiuvo

adiuvantibus /m. abl./: 5

administer 42

adnitor

adnitentibus /m. abl./: 25

adversus

adversum /m/: 8; adversae /plur./: 47

Marcus Aemilius Lepidus 35, 38

Lepidi 38, 39, 40

aemulus

aemulum /m./: 50

affligo

affligere; 15; afflixere: 54

Afri

Afrorum: 21

Africa

Africam: 27

Africanus

Africano /n. abl./: 16

ago

aguntur: 22; agerentur: 26; actum /nom./: 49;

acta /acc./: 35

aliquus

aliqua /abl./: 23

alius

alii: 50; alios: 47; alia /plur. acc./: 51

alter

alterius /m./: 17

amitto

amittere: 24

amplus

amplissimis /m. abl./: 24

amputo

amputatae essent: 47

animus

animi /gen./: 16; animos: 5, 51; animis /abl./: 27

ante 48

antea 47

apertus

aperte: 8, 54

applico

applicarat: 38; applicarunt: 47

arbitrium /acc./: 28

arma

armorum: 20; armis /abl./: 39, 42

armo

armatus: 25; armata /abl./: 27; armatam: 38

ascio

asciverat: 20

Asia

Asiam: 15; Asia /abl./: 43

assertor 37

assiduus

assiduus /f. abl./: 54

atque 3, 9, 14 /bis./; 15, 16, 20, 21 /ter/, 27 /bis/,
28, 31, 40, 43, 44, 46, 47, 50, 51 /bis/, 52, 53,
54 /bis/

ac 5, 6, 18, 32 /bis/, 34, 37, 39 /bis/, 41, 42, 49,
50

audacia

audaciam: 39

audeo

auderet: 3

aufero

auferretur: 18

aufugio

aufugit: 52

autem 12, 47

auxilium

auxilio /abl./: 46

Auxumne

Auxumnen: 56

B

bacchor

baccharetur: 29; bacchari: 39

barbarus

barbarorum: 17

bellum

bellum /acc./: 9, 13; belli: 12, bello /abl./: 14, 16,
31; bellorum: 44; bellis /abl./: 19

beneficium acc./: 47

blandior

blandiendo: 51

bonus

bona /n. nom./: 33; bona /n. acc./: 11, 36; bonis /abl./:
33

optimum /n. acc./: 53

C

Q. Caecilius Metellus

Metellus: 1, 54; Metelli: 5; Metello /abl./: 4, 7

Calagurris

Calagurrim: 56

calamitas

calamitatis: 33

capio

capienti: 4; capto /m. abl./: 14

caput

caput /acc./: 12; capite: 9

Cu. Papirius Carbo lásd Papirius

carus 2, 37, 51

castigo

castigati /m. plur./: 50

castra /acc./: 48

Q. Lutatius Catulus lásd Lutatius
celsus

celsiora /acc./: 3

censeo

censebatur: 10; censebantur: 12; censos: 9

certamen

certamine; 31, 52; certamina /nom./: 6, 43

L. Cornelius Cinna lásd Cornelius
Cinnanus

Cinnana: 32

citerior

citeriorem /f/: 50

civilis

civile /acc./: 35; civilibus /n. abl./: 19

civis

civis /nom./: 23; cives /acc./: 9, 24; civium: 26,
33; civibus /abl./: 25

civitas

civitatem: 23, 33, 47; civitate: 34; civitates /acc./: 56
civitatum: 41; civitatibus /dat./: 34

classis

classes /acc./: 10

Clunia

Cluniam: 56

coepi

coepit: 15, 49; coeperunt: 44; coeperat: 38

coerceo

coercendum: 16

cogito

cogitata /n. acc./: 41

cognosco

cognita /f. abl./: 14

cohors

cohortium: 48

collega 25

collegam: 25, 30, 35

colligo

collecta /abl./: 53

colloquium

colloquia /acc./: 45

colonus

colonos: 36

comitium

comitiis /abl./: 7

commeatus

commeatu: 39

committo

commisso /n. abl./: 38; commissis /f. abl./: 53

committenda /f/: 13

commoveo

commotus: 19, 25, 31

communico

communicato /n. abl./: 27

communis

communiter: 29

comperio

compertum est: 17

compono

componeret: 50

comporto

comportaretur: 48

conficio

confecerunt: 27; confecto (n.abl.): 14

confligo

confluxit: 40; conflixere: 31, 52

confugio

confugit: 46; confugeret: 39

congrego

congregavit: 36; congregatis (m.abl.): 36

coniungo

coniunctis /m. abl./: 36

coniuratio

coniurationem: 55

conor

conatur: 35

consilium /acc./: 53

consilio /abl./: 27; consilia /nom./: 40

consul

consulem: 7; consules /nom./: 22, 43, 44, 45, 49, 50

consulibus /abl./: 43

consularis

consularibus /abl./: 7

consulatus

consulatus (gen.): 4; consulatu: 8, 30, 35

consultum

consulto /abl./: 44

contio

contiones /acc./: 29; contionibus /abl./: 20

contra 1, 31, 35, 43, 44, 53

contumelia

contumeliae /gen./: 20

contundo

contusis /m. abl./: 17

convenio

convenerat: 7

L. Cornelius Cinna

Cinna: 22 /bis./, 27; Cinnam: 25; Cinnae /gen./: 28, 30

L. Cornelius Sulla

Sulla: 16, 31, 32, 36, 43, 47, 52 Sullam: 14, 44

Sullae /gen./: 18, 25, 27, 45, 46, 49; Sullae /dat./:

19, 45, 48

Sulla /abl./: 54

copia

copias: 39; copiarum: 46; copiis /abl./: 15, 25, 39

corpus

corporis: 16

corrector

correctorem: 50

corrumpo

corruptius: 5

credo

credens /m./: 53

crudelis

crudeliter: 32

crudelitas 28

cum

praepositio: 1, 9, 11, 14, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 29,
39, 40

coniunctio: 1, 2, 9, 26, 27, 29, 34, 35, 43

cunctus

cuncta /n. acc./: 3

cupiditas: 4

cupidus 17

cupidos: 5

cupio

cupientes /m. acc./: 51

cura 44

curo

curarent: 43

D

damnum

damno /abl./: 12

de

5, 14, 22, 27, 36, 39, 43, 46, 49

debello

debellatum /n. acc./: 49

decoro

decorarant: 24

defendo

defendere: 33; defendi: 17; defendebant: 11

defensor

defensorem: 33

deficio

deficientes /m. acc./: 51

deleo

delevit: 56; deletis /f. abl./: 53

delictum /acc./: 42

depello

depulsus: 41

destino

destinatus est: 16

destituo

destitutus: 46

detrimentum /acc./: 43

detrimento /abl./ 9; detrimentis /abl./: 39

detrudo

detrusit: 20

difficilis

difficile: 55

dignitas

dignitatem: 17; dignitatis: 24, 47

diligens

diligenter: 11

dimico

dimicare: 53

dimitto

dimittere: 53

discretio

discretionem: 23

disturbo

disturbantem /m./: 20

divido

divisus erat: 10

do

dedit: 34; daretur: 18

dolor

dolore: 19

dominatio: 32

dominationis: 6

dominatus

dominatum: 30

dominus

dominis /abl./: 33

dono

donavit: 34

duco

duxit: 9, 13, 14, 31; duceret: 1; ducebantur: 11

dum 22, 41

dux

ducem: 50; duces /acc./: 43, 44, 47; ducum: 48

ducibus /abl./: 33

E

efficio

effecit: 5, 30; effectus erat: 28

eligo

elegere, 44; eligendum: 7

eo /adv./: 28

eo

ierat: 32; iretur: 49

ergastulum

ergastulis /abl./: 27

eripio

erepta /abl./: 7

erro

erravit: 21

eruo

erutis /m. abl./: 27

esse 19, 38

est: 3, 56; sunt: 54; fuit: 28, 43; fuerunt: 33;

fuerat: 13; erat: 24, 27, 47; erant: 11, 12, esset: 2,

51; fore: 33; foret: 49; forent: 40

et 7, 10, 11 /bis/, 12 /ter/, 14, 17, 19, 20, 22, 24, 27
/bis/, 29, 31, 32, 33, 35, 39, 41 /ter/, 42, 43, 44,
45 /ter/, 48, 29 /ter/, 51 /bis/, 52, 56

Etruria 47

Etruriam: 46; Etruriae /gen./: 38

Etruscus

Etrusci /nom./: 47

eventus

eventus /plur. nom./: 33; eventus /plur. acc./: 33

ex 1, 26, 42, 43, 49

excito

excitati /n. nom./: 44; excitata erant: 6; excitando: 5

exercitus 45, 48

exercitum: 1, 27, 31, 36, 45, 53 /bis/; exercitus /gen./:

19; exercitu: 16, 45; exercitus /plur. nom./: 31

exigo

exigeret: 46

exilium /acc./: 20, 25

existimo

existimabat: 19

exitium

exitia /acc./: 44

expello

expulsus: 27

expugnatio

expugnatione: 41

expugno

expugnandum: 54; expugnando

exsisto

exsistere: 12

exstinguo

extinguendam: 19

extollo

extolleretur: 6; extulerant: 24; extollendo: 5

F

facilis

facile: 12 /bis/

facinus

facinoris: 42

facio

faciebat: 24; fecisset: 2; facturos /esse/: 47:

factis /n. abl./: 56

factio

factionem: 19, 43; factionis: 47, 50

factum

factis /abl./: 2, 49

facultas

facultate: 10

fatigo

fatigare: 39

favor: 3

favorem: 5, 51

felix

feliciter: 14

feralis

ferali /n. abl./: 31

fero

ferrent: 23; tulit: 18, 23; ferendo: 24

ferox

feroci /f. dat./: 50

festinatio

festinatione: 39

festino

festinavit: 17

fidus

fidissima /sing. nom./: 47

finis

fines /acc./: 14

fio

facta est: 45; factum est: 6, 48; facti sunt: 22, 49

firmus

firmissimus: 48

formido

formidinis: 39

forte: 14, 27

fortuna

fortunae /gen./: 3

frustror

frustrati /sunt./: 48

fugitivus

fugitivorum: 28

G

Galli

Gallorum: 21; Gallis: 17

Gallia

Galliam: 14; Gallia /abl./: 39, 50

genus

generis: 44; genere: 1

gero

gerebat: 17; gessit: 35

gloria

gloriae /gen./: 17

gratia

gratiam: 9, 24

gravis

gravem /f./: 46; gravi /m. abl./: 41; gravibus /n.abl./: 40;

gravibus /f.abl./: 54; gravior: 33

gregarius

gregariis /m. abl./: 1

H

habeo

habetur: 12; habebant: 47; haberet: 29; habuit: 1, 33

haruspex

haruspices /nom./: 3

haud: 12

hic 23, 34, 43

haec /f.nom./: 24; hoc /nom./: 17, 19; hoc /n.acc./: 24;

huius /m./: 35; hac: 9, 29; hoc /n.abl./: 25, 44; hi: 11;

haec /m.nom./: 22; hos: 13; haec /n.acc./: 49;

his /m. abl./: 36

hinc 33

Hispania

Hispaniam: 42, 50; Hispaniae /loc./: 53

homo: 17

honor

honores /acc./ 9; honoribus /abl./: 6, 24

hortor

hortati sunt: 3

hostilis

hostili /f. abl./: 14

hostis

hostem: 54; hoste: 46; hostibus /dat./: 2

I

iam 49, 51

ibi 5, 14, 27, 40

idem

eiusdem /f./: 47; e dem /n. abl./: 15

idoneus

idoneum /m./: 50; idoneos: 44

igitur 13, 17, 27, 47

ignobilis

ignobilem /m./: 1

ille 21

illi /m. nom./: 12; illis /m. dat./: 28

immitto

inmisit: 36

impedio

impedito /m. abl./: 39

impendo

impendere: 3

imperator

imperator: 2

imperium /acc./: 34, 42

impero

imperarentur: 47

impetus

impetu: 20

implico

implicantes /m. acc./: 39

impunus

impune: 39

in

accusativus: 1, 5, 6, 7, 14 /bis/, 20, 24 /bis/, 25,
29, 30, 36, 39, 42, 46, 50, 51 /bis/;

ablativus: 3, 12, 16, 24, 30, 31, 32, 35, 38, 44,
50, 52/bis/, 55, 56

incursio

incursione: 14

indignatio

indignatione: 31

indignus

indignis /m. abl./: 24

industria

industriam: 44, 49

infestus: 43

infidelitas

infidelitatem: 50

infidus

infidos: 9, 19

infinitus

infinitae /gen./: 17

ingens

ingentem /m./: 36

initium

initiis /n. abl./: 33

iniuria

iniuriae /gen./: 19; iniuriis /abl./: 6

iniuriosus

iniuriosa /f. nom./: 24

inmanis /f/: 28

immolo

inmolanti /m./: 3

immunitas

immunitates /acc./: 34

inopia

inopia /abl./: 39

inops /m./: 27

insolentia

insolentia /abl./: 29

instinctus

instinctu: 18

instrumentum

instrumento /abl./: 39

inter: 6, 31, 43, 45, 49

interimo

interemptus est: 26, 52

intro

intravit: 17

inutilis

inutiles /m. acc./: 9

invado

invasit: 4

ipse: 21, 32, 33

ipsum /m./: 20; ipso /n./: 52; ipsis /f. abl./: 47

ira

iram: 43, 46

is: 8

eum: 54; eius: 18, 39; ei /m./: 50; eo /n./: 6;

eorum /m./: 8, 24

ita: 2, 6, 7, 18, 25, 39, 44, 48, 51, 54

iterum: 17

iubeo

iussit: 7

Iugurtha

Iugurtham: 1; Iugurtha /abl./: 14

iungo

iungerentur: 24

ius

iura /acc./: 49

iuventus

iuventutis: 27

L

laboro

laborabant: 11

lacero

lacerabat: 6

largior

largitis /n. abl./: 37

laudo

laudare: 49

legatus

legatum: 14, 19

Lepidus lásd Aemilius

lex: 24

legem: 18, 23; leges /acc./: 34; legibus /dat./: 32

liber

liberis /m. abl./: 36

libertas

libertatem: 17, 33; libertatis: 37; libertate: 11

Licinius Murena

Murenam: 19

litus

litore: 38

locus

locum: 30

loquor

loquendo: 5

Q. Lutatius Catulus

Catulum: 35

M

machinator

machinatorem: 20

magnitudo: 16

magnus

magna /f.nom./: 4; magna /n.nom./: 3; magnis /f.abl./: 15;

maiore /m./: 39; maiora /n.acc./: 3; maximus: 26

malum

malo /abl./: 43

malus

mali /m.nom./: 33; malos: 33

mando

mandatum est: 50

manus

manu: 27

Marianus

Mariana /f.nom./: 32; Marianam: 19; Marianis /dat./: 47;

Marianis /abl./: 22, 47

Marius: 6, 13, 14, 27, 30, 31, 49, 52 /bis/;

Marium: 1, 7, 20, 24, 31, 43; Marii: 43, 49; Mario /dat./:
3, 17, 18

(. Marius iunior/

meritum /acc./: 24

meritis /abl./: 3

Metellus lásd Caecilius

metuo

metuens /m./: 46

miles

militem: 9; milites /nom./: 48; militibus /dat./: 2, 19;
/abl./: 1, 29, 36

militia

militiam: 11

minitor

minitatem /m./: 44

Mithridates: 15

mitto

misit: 25; misere: 50; missus est: 7, 14; missi sunt: 54

modestus

modeste: 51

moenia

moenibus /abl./: 12

morbus

morbo /abl./: 41

morior

mortuus est: 41; mortuo /m. abl./: 54

multitudo

multitudinem: 38; multitudine: 53

multus

multi /nom./: 48; multos: 34; multas: 34; multa /acc./: 41;

multis /f.dat./: 34; /m.abl./: 20; /n. abl./: 37, 49

munio

munitus: 25

munitio

munitionibus /abl./: 41

munus

muneribus /abl./: 37

Murena lásd Licinius

N

nam: 6, 10, 33, 36, 39, 40, 43 /bis./, 48

natales

natalibus /abl./: 3

natio

natione: 17

naufragus: 21

ne: 30, 43 /bis/, 47 /bis/, 53

nec: 28

neco

necaverunt: 27

neglegentia

neglegentiae /gen./: 50

nequeo

nequivit: 41

nisi: 49, 55

nobilis:

nobilibus /m. abl./: 14

nobilitas: 28

nobilitatis: 6

nomen: 3

non: 13, 17, 30, 32, 39, 47, 53

Norbanus

Norbano /abl./: 43

novitas

novitatis: 5

novus

novum /m./: 9; novi /nom./: 23; novos: 36; novis /m.abl./:
6, 24

nudo

nudatus: 46, 53

nullus

nulla /abl./: 23; nullae /pl./: 12

numen

numinibus /dat./: 3

numerus: 26

numero /abl./: 39

Numidia

Numidiam: 1, 7

Numidus

Numidarum: 3

nuntio

nunti^{at}um est: 19

Q

ob: 25, 42

obviam: 49

occido

occisus est: 29; occisus esset: 55

Octavius: 25

Octavium: 27

oculus

oculis /abl./: 50

odium

odio /abl./: 38

omnis /m./: 45; /f/: 28

omni /n.abl./: 39, 46; omnes /m.acc./: 11, 29;

omnia /acc./: 47; omnium /m/: 9, 49; omnibus /m.dat./: 44;
/m. abl./: 51

oppidum

oppido /abl./: 3

opprimo

oppressus: 41; oppressam: 33

ops

opes /nom./: 12

optimus lásd bonus

opus

opera /acc./: 28

orior

orirentur: 43

ostento

ostentabat: 8

pactio

pactionis: 48

Papirius Carbo: 49, 52

Carbonem: 30, 31

parco

parceret: 28

paro

parare: 44; parat: 41; parato /m.abl./: 45;

paratis /n. abl./: 4

pars

parte: 19; partes /nom./: 47; partium: 51;

partibus /dat./: 38, 47; /abl./: 22, 26, 43, 53

pater

patres /acc./: 6; patribus /abl./: 8

patior

patiebatur: 17; passus est: 39

patrimonium

patrimonii: 10

patrius

patria /n. acc./: 11, 36

pendo

penderet: 53

penitus: 17, 47

per: 10, 21, 38, 55

perdo

perditorum: 27; perditis /f. abl./: 52

perduco

perduxit: 51

perficio

perficere: 41

permitto

permiserunt: 45

perniciēs

perniciem: 6

Perpenna: 42

Perpennam: 56

persequor

persecutus est: 32

pertineo

pertineret: 44

pervagor

pervagata est: 28

pervenio

pervenit: 27

peto

peteret: 3; petendum: 4

plebs

plebis: 5, 18; plebi: 37

pollicio

pollicendo: 36

Pompeius: 39, 54, 56

pondus

pondere: 50

populus: 7, 10

populum: 6, 39; populo /dat./: 9

possessio

possessiones /acc./: 36

possideo

possidebant: 12

possido

possedit: 32

possum

posset: 30; poterant: 12

postea: 56

potentia

potentiae /gen./: 8

potestas

potestate: 49

praebeo

praebuit: 32

praeficio

praefecit: 19

praepono

praeponerent: 50

praescribo

praescripsit: 34

praesidium

praesidia /acc./: 44

praesto

praestantem /m./: 1

praetor

praetore: 40

primus: 9

princeps

principes /nom./: 50

principium

principia /nom./: 33

prior

priorum: 48

privatus

privatim: 37

privo

privaretur: 25; privatus: 39

pro: 10, 11, 40

probe

probata erat: 16

procedo

processere: 45

proconsul: 1

proditio: 45

proditor

proditores /nom./: 12

prodo

prodiderant: 48

profiteor

profitebatur: 8; professus est: 54

proelium /acc./: 17, 35

proelio /abl./: 38; proeliis /abl./: 40

prohibeo

prohibitus: 41

promitto

promiserat: 2, 33; promittentes /acc./: 47

promptus

promptissimis /n. abl./: 49

proscribo

proscriptorum: 36

prosterno

prostravit: 39

provincia: 18

provinciam: 14, 40, 51; provinciae /dat./: 19, 50;

provincia /abl./: 4, 7

publicus

publica: 13, 43; publicum /m./: 54; publicam: 20, 32;

publicae /gen./: 33, 37; publico /n.abl./: 9, 43;

publicis /m. abl./: 39; publice: 37

pugna

pugnis /abl./: 54

Pyrenaeus

Pyrenaeo /abl./: 56

Q

quadraginta /XL/: 48

quaestor

quaestorem: 2

quam /adv./: 32

quasi: 6, 8, 46

quasso

quassabat: 42; quassavit: 33

quaero

quaereretur: 32

que: 3 /bis./, 5, 7, 8, 15, 17 /bis./, 18, 19, 25, 26, 37,

39, 40, 44, 45, 48, 49, 50, 54 /bis./,

(itaque)

qui: 33, 42, 55

quae /f.nom./: 14, 38; quem: 2, 4, 16, 54; quam: 6, 47;
quod /acc./: 12, 17; cuius /m./: 16, 42; /f/: 50;
cui /masc./: 49; /n./: 3; quo /m.abl./: 9; /n.abl./: 31;
qui: 7, 11, 23, 24 /bis./, 48, 54; quae /n.nom./: 26, 47;
quos: 19, 20; quas: 53; quae /n. acc./: 3, 21, 48;
quorum /m./: 22, 28, 36, 44; quibus /m.dat./: 11, 12, 13;
quis = quibus /abl.: 44

quia: 12, 47

quidam

quaedam /n. acc./: 3

quisque

cuiusque /n./: 44

quisquis

quidquid: 32

quod /coniunctio. 33 /bis./

quoque: 37

quotiens: 21

R

ratio

ratione: 9, 23

recusatio

recusatione: 47

reddo

redderet: 9; reddidit: 32

redeo

rediere: 14; rediens /m./: 39

reficio

reficeret: 39

regredior

regressus est: 56

relinguo

relicta /f. abl./: 4

remaneo

remanserat: 32

removeo

removerent: 50

res: 13, 43

rem: 20, 32; res /plur.nom./: 11; /acc./: 50;

rerum: 38; rebus /abl./: 5, 52

resideo

residebant: 12

resisto

resistentem /m./: 20

respondeo

responderunt: 3

restituo

restitutum /esse/: 36

revertor

reverterunt: 48

revoco

revocaret: 47

Roma

Roman: 4, 17, 20, 49, 56

Romanus: 10

Romanum /m.acc./: 39, 42, 53; Romanam: 17, 23, 47;

Romano /m.dat./: 2; Romana /abl./: 34; Romani /plur./: 31;

Romanos: 14

rursus: 48

rus

rura /acc./: 21

S

saevitia: 28

saevus

saavis /m. abl./: 33

Sallustius: 33

Sardinia

Sardiniam: 39; Sardinia /abl./: 42

satelles

satellitem: 27

Scipio

Scipione: 43

scribo

scriberet: 9

se: 2, 8, 31, 32, 33, 36, 38, 39, 42, 47, 48, 54;

sibi: 20 /bis./, 30, 36, 44; se /abl./: 1, 14

securus: 49

sed: 1, 3, 8, 9, 14, 24, 32, 38, 39, 51, 52

seditio

seditionibus: 25

seditiosus

seditiosis /f. abl./: 20

segnities

segnitiem: 49

senatus: 43

senatus /gen./: 44

septimus

septimo /m. abl./: 30

sequor

sequebatur: 53

septem

septies: 49

Sertorius: 43, 46, 49, 53

Sertorium: 44, 47; Sertorio /dat./: 42; /abl./: 45

servus

servis /abl./: 27

si: 24, 36, 47

sine: 12, 30, 47

siquidem: 3

sive: 50 /bis./

socio

sociavit: 42

socius: 42

socio /abl./: 30; socios: 20; sociorum: 15, 51

sollers

sollertissime: 40

sollicito

sollicitatis /m. abl./: 27

solum: 12

spero

speratos: 9

spes

spe: 48

spolium /acc./: 8

spondeo

spondere: 3

statim: 14, 20

statuo

statuit: 43, 53

strenuus

strenue: 51

studium

studio /abl./: 6

subigo

subegit: 56

subrogo

subrogavit: 30

subverto

subvertere: 35

suffragium /acc./: 23

suffragio /abl./: 24; suffragiis /abl./: 4, 24

Sulla lásd Cornelius

Sullanus

Sullanarum: 38

P. Sulpicius Rufus: 18

Sulpicium: 20

supero

superatus est: 31; superatum /m./: 27; superato /m.abl./: 46;

superatis /m. abl./: 8, 33

superus

superior: 38

supplicium /acc./: 42

supplicia /acc./: 53

sustineo

sustinere: 30

suus

suum /m. acc./: 5, 19, 25, 45; /n. acc./: 12; suam: 5;
suo /m. abl./: 35; suas: 39; suis /m. abl./: 36, 55;
/n. abl./: 24

T

talis

talem /m/: 32

tamen: 51, 55

tantus

tanti /m. gen./: 42; tantae /f. gen./: 20, 47;
tanta /abl./: 31; tanto /n. abl./: 50

tempus

tempore: 6, 12, 15

teneo

teneret: 34

termino

terminare: 17

terror

terrori: 2

timeo

timebant: 50; timeretur: 51; timens /m./: 42, 43;
timentes /m. nom./: 47

trado

tradiderant: 48; traditus /est/: 45

transalpinus

transalpina /abl./: 50

transeo

transiens /m./: 50

transveho

transvectus est: 42

Triarius lásd Valerius

tribunus: 18

tribunis /abl./: 5

trophaeum

trophaeis /abl./: 56

trucido

trucidaretur: 28; trucidavit: 20

tueor

tuendo: 51

tum: 30, 31, 32, 50, 53

tunc: 4, 14, 28, 42, 46, 49

tutor:

tutando: 40

U

ubi: 17, 19, 27, 51

ulciscor

ultrum /acc./: 32

universus: 7

universam: 15

unus

unum /m./: 14

urbs

urbem: 14, 27; urbe: 32, 52; urbes /acc./: 15

ut: 2, 3, 6, 9, 18, 20, 23, 25, 28 /bis./, 32, 39 /bis/,
40, 41, 43, 48, 50 /ter./, 51

uter

utris /f. abl./: 26

Utica: 3

V

vagor

vagaretur: 27

Valerianus

Valerianis /dat./: 19

C. Valerius Triarius

Triario: 40

validus

validissimo /m. abl./: 45; validissima /f. abl./: 27

vanus

vana /n. nom./: 40

varius

varia /f. nom./: 28; variis /n. abl./: 40

vasto

vasteverat: 21; vastata /abl./: 17; vastando: 15

vectigal

vectigalium: 34

vehemens

vehementem /m./: 50

venio

venit: 4, 19, 20, 49, 51; venerunt: 27; veniret: 43;

venientem /m./: 44; venienti /m./: 48

verbum

verborum: 50

vero: 32

veto

vetante /m./: 45

vetus

veteres /m. acc./: 24; veteribus /m.abl./: 23, 25

vexo

vexabat: 14

victima

victimae: 3

victor: 17, 21, 28, 32, 36

victores /m.nom./: 14; victoribus /abl./: 53

victoria

victoriae /gen./: 8; victoria /abl./: 11

videlicet: 24, 25

video

videbatur: 3, 37; videbantur: 24

vinco

victus est: 35; vicissent: 36; vinceretur: 55

vindico

vindicatam: 32, 46

vindicta

vindictam: 46

virtus

virtutem: 1, 5, 49; virtute: 14, 17

vis

vires /acc./: 39

volo

vellet: 3; voluit: 33

vulgus

vulgi /gen./: 5

VI.

Az Opusculum összehasonlítása az első polgárháborúról
szóló többi történelmi forrással

Exuperantius művének első kiadója, F. SYLBURG is sejtette, hogy a szerző kivonatolta és alaposan megrövidítette Sallustius Jugurtha háborújáról írott művét, továbbá a Historiae azon fejezeteit, amelyek Marius, Sulla, Lepidus és Sertorius polgárháborújáról szólnak. Ezt a véleményt a későbbi korok kutatói is elfogadták, sőt a múlt század végén több kutató is azt gondolta, hogy ez a mű igen hasznos segítséget nyújt a töredékekben ránk maradt Historiae rekonstruálásához.

BIENKOWSKI szerint "illum non modo res, quas enarrat, sed etiam locutionem fere totam ex Sallustio repetivisse, ut totus libellus cento Sallustianus iure appellari possit."

Hasonlóképp vélekedik MAURENBRECHER, amikor a műről így nyilatkozik; "unum Exuperantii opusculum... omne fere ad restituendam Sallustii memoriam adhiberi posse, dummodo ea quae inepte ac perperam ipse Exuperantius confundit, omittamus."

Exuperantius művének alapos vizsgálata után nem tartom helytállónak a fentebb idézett két véleményt. A műben ugyanis olyan időbeli tévedések és más zavaros dolgok vannak, hogy inkább helyénvalónak látszik az a feltételezés, miszerint a szerző nem olvasta az eredeti Historiaet, hanem csak jóval későbbi Sallustius-kivonat(ok) alapján írta meg munkáját. Exuperantius a 15-17 §§-ban azt mondja, hogy a

Mithridatés elleni háború kirobbanásakor Marius a gallok /valójában a cimberek és teutonok/ ellen harcolt, s a Jugurtha-féle háború nem sokkal azelőtt fejeződött be. Livius követői /Florus, Orosius/ arról adnak hírt, hogy a Mithridatés elleni háború, amely 10 év után lobbant lágra, abban az évben kezdődött, amikor Marius a gallok elleni háborút befejezte. Ugyanezek a Livius követők azt is mondják, hogy Mithridatés 40 évig harcolt Róma ellen. Exuperantiusnál és Arnobiusnál is megfigyelhetjük, hogy annyira összekeverték az események időbeli sorrendjét, hogy ezt egy olyan ember, aki eredetiben olvasta a *Historiaet*, aligha követné el.

Mariusra vonatkozóan nem tesz különbséget apa és fia között, amikor a 30. és a 49. §-ban azt állítja, hogy Marius 82-ben viselte hetedszer a konzuli megbízatást.

A 19. §-ban a 86. év eseményei közé sorol olyan dolgokat, amelyek 84-ben történtek. Említi a valeriusi katonákat, de L. Valerius Flaccusról nem beszél. Nem említi Marius apjának /Marius senior/ halálát, Sullával kapcsolatban pedig teljesen összekeveri a Mithridatés háború előtti tetteit a háború utáni cselekedeteivel; olyannyira, hogy bizonyos dolgokat elhallgat, bizonyos események időrendjét viszont teljesen összezavarja. Az elmondottak is azt támasztják alá, hogy valószínűleg nem olvasta eredetiben a *Historiaet*, hiszen ha ténylegesen ismerte volna Sallustius művét, akkor nem követte volna el az említett hibákat. Egyébként a késői másolóknál igen gyakran találkozhatunk felületességgel, hiányos ismeretekkel. A scholiumok készítése Augustus korától kezdve mind jobban terjedt a latin irodalomban, s minél több kézen ment át egy kézirat, rendszerint annál több volt benne a hiba, hiszen szinte minden másoló hozzátoldott vagy

éppenséggel rövidített az eredeti szövegen. Ez figyelhető meg például a Cicero scholiasta Gronovianusnál is, aki ugyancsak nem tesz említést az idősebb Marius haláláról, s azt írja, hogy Sulla csak egy háborút viselt Marius ellen. Ha elfogadjuk azt a kézenfekvő feltételezést, hogy Exuperantius nem eredetiben olvasta Sallustiust, hanem már eleve egy bizonyos /netán több/ másolatot használt, akkor könnyen észrevehetünk nála egyéb tévedéseket is, de ezek már kevésbé jelentősek.

Igy például a 14. §-ban azt olvassuk, hogy Sulla Mariusnak a legatusa, holott quaestor volt abban az időben. Ez az állítása talán onnan származik, hogy emlékezetből, felületesen idézi fel a Bochushoz való küldetését /l. Orosius 5, 15, 18/.

Azt az eseményt pedig, hogy az Octavius által elűzött Cinna Afrikába ment és ott Mariusszal tanácskozott /27. §/, Exuperantius félreértette abból a rövid elbeszélésből, amelyben szó van arról, hogy Cinna megerősítette csapatait, de nincs szó arról, hogy Marius visszatért volna Afrikából.

Exuperantius művének tehát egy másolat lehet az alapja. Sok példa azt mutatja, hogy ez a másolat bizonyos liviusi hagyományt követ /l. Vellejus, Florus, Ampelius, Orosius/. ENNSLIN és GABBA kimutatták, hogy Appianus a Marius, Sulla, Lepidus és Sertorius polgárháborújáról szóló munkájában Livium követi, nem pedig Sallustiust utánozza, miként azt MAURENBRECHER gondolta. Figyelembe kell vennünk, hogy Granius Licinianus és a scholiasta Gronovianus is azt a hagyományt követi, mint amelyet Appianus és Exuperantius is.

Exuperantius a Marius első konzulságára vonatkozó ismereteit /3-14. §§/ és Sertoriusnak a Sulla halála előtti tetteit /43-53./ teljességgel a liviusi hagyomány alapján írja le, s nemcsak az elbeszélte eseményeket, hanem sokszor a kifejezéseket is szó szerint megismétli.

Az 56. §-ban Auxunment ír az Uxama városnév helyett, ami egyébként a szónak a javított, helyes formája. Ezt a formát őrzí Orosius is /5, 23, 14/, aki egy régebbi másolatot használ; Florusnál pedig a szónak a romlott, hibás alakját láthatjuk /2, 10, 9/.

A liviusi hagyomány, amelyet Exuperantius is követ, valószínűleg az i.sz. I. vagy II. században keletkezhetett. Könnyen elképzelhető, hogy Ampelius, a Cicero scholiasta Gronovianus és Exuperantius is egyaránt ennek a hagyománynak a követői.

A liviusi hagyomány mellett az idősebb Plinius hatása is megfigyelhető. Így például azoknak a diadaloszlopoknak az említése, amelyeket Pompeius állított fel a Pyrenaeusokban /Plin. nat. hist. 3, 18; 7, 96; 37, 15/, továbbá a Marius első kitüntetésére vonatkozó megállapítások is. Plinius munkájával csengenek össze, jóllehet Exuperantiusnál ez így konkrétan nem mutatható ki.

Exuperantius azonban leginkább Sallustius követője volt. Igen gyakran használ sallustiusi kifejezéseket /bővebben a fejezet végén sorolom fel ezeket/, s az érzelmek ábrázolásában is Sallustiuszt utánozza. Az ő mintájára szónokias bővitéseket is alkalmaz, s nem egyszer a liviusi hagyományból szerzett ismereteihez Sallustius műveiből told hozzá. Amikor például Marius egyéniségét ábrázolja,

vagy annak első konzulságáról ír, mindezeket a Jugurtha háborúból veszi, egyszersmind le is rövidíti /3-14. §/. A Catilina összeesküvésében ábrázolt portré alapján dicséri és magyarázza Sulla alakját.

Hogy az imént említett két sallustiusi művön kívül használta-e a *Historiae*-t is, nagyon nehéz egyértelműen eldönteni;

Az *Opusculum* alapos vizsgálata azt mutatja, hogy egyrészt igen sok súlyos tévedést, másrészt szokatlan állítást is tartalmaz. Ezek közül a Lepidusról és Sertoriusról szóló szokatlan állítások közül néhányat egyedül csak Exuperanti-us hagyományoz /39. és a 46-50. §/, hasonlóképp csak ő tesz említést a szenátusi határozatról is /43. §/. Vannak olyan állításai is, amelyek csak egy-egy más szerző véleményével esnek egybe, pl. Asconiuszal rokon a 40. §, a 49. § állítása pedig csak Plutarchusszal rokonítható. Sallustius *Historiae*-jének töredékei közül az 1,91 állítása egyezik meg a 45. §-sal, az 1,92 a 49. §-sal, az 1,94 pedig az 51-kel.

Lepidusra és Sertoriusra vonatkozóan a liviusi hagyomány meglehetősen homályos.

Vellejus kéziratában például egy hatalmas lyuk tátong azon a részen, ahol Lepidus és Sertorius dolgairól van szó, hasonlóképp a kiváló férfiakról szóló könyvecske sem ír Lepidusról és Sertoriusról, továbbá Livius követői is csak Appianusnak egy rövid megjegyzését ismétlik, amikor Sertoriusnak a Sulla halála előtt viselt dolgairól írnak.

Egyébként a liviusi elbeszélés a Sulla halála után történt események leírásában nem egy helyen Sallustiusra vezethető vissza, akár azért, mert ő maga is használta Sallustiuszt,

akár pedig azért, mert Sallustius forrásait követte, ugyan-
is ezeket az eseményeket csak néhány történetíró tárgyalta.

Exuperantius feltételezhetőleg két másolatot használhatott: az egyik rövidebb, de hozzá közelebb álló volt /Ampe-
lius, Gronovius/, a másik pedig egy bővebb terjedelmű epi-
tome lehetett. Ő azután megpróbálta összeötvözni ezt a két
művet, s így történhetett, hogy bizonyos eseményeket egy-
szerűen kihagyott, más dolgokat pedig hibásan szőttbe az
elbeszélésébe.

Feltételezhető, hogy a liviusi hagyományt követi azokon a
helyeken, ahol Sertoriusnak a Sulla halála előtti és a Le-
pidus halála utáni tetteit írja le /l.: Livius per. 90;
ugyanennek a sorrendnek a nyomait figyelhetjük meg Appia-
nusnál is/, viszont a Lepidus halála előtti események elő-
adásában Sallustiust ismétli /l. hist. 1. fr. 84.; Lepi-
dusnak a Sardiniában viselt dolgait a 2. könyv tartalmaz-
ta./

A továbbiakban felsorolom azokat a párhuzamos helyeket,
amelyek vagy tartalmilag, vagy nyelvileg mutatnak rokonsá-
got más auktorokkal. A példák között természetesen legna-
gyobb számban a Sallustiustól vett kölcsönzések szerepel-
nek.

Caput I.

Mariusra vonatkozóan lásd Sall. Jug. 63,3 skk.

1 ex gregariis militibus: Cat. 37,6; 59,3.

secum habuit: Cat. 14,1; 26,4 /circum se habebat/

genere ignobilem sed virtute praestantem; Cat. 37,5

/probo atque petulantia maxime praestabat/; Tac.
ann. I. 3 /M. Agrippam, ignobilem loco, bonum mi-
litia/

- 2 ita se factis fortibus promiserat: Cat. 59,6; Jug. 53,8;
85,4,21; hist. II. 29 M; Tac. hist. III. 59. et ann.
III 15 /socios se promittere/

ut hostibus terrori, Romano imperatori carus esset:

Jug. 7,4 /ut nostris vehementer carus, Numantinis
maximo terrori esset./; Vell. Pat. II 41,3 /ita se
per omne spatium apud eos gessit, ut pariter his
terrori venerationique esset/

- 3 in oppido Numidarum cui nomen est Utica: Jug. 29,4
/in oppidum Jugurthae Vagam/

victimae immolanti - peteret: Jug. 63,1 /Uticae

C. Mario per hostias dis supplicanti magna atque
mirabilia portendi haruspex dixerat; proinde
quae animo agitabat fretus dis ageret; fortunam
quam saepissime experiretur; cuncta prospere
eventura/

celsiora natalibus: Hor. ep. I. 20, 21 /maiores
pennas nido extendisse

- 4 tunc capiendi consulatus invasit magna cupiditas:

Cat. 5, 6 /hunc libido maxuma invaserat rei pub-
licae capiundae/; Jug. 24, 2 /quem tanta libido
extinguendi me invasit/; 63, 2 /at illum iam
antea consulatus ingens cupido exagitabat/;
84, 3 /tanta libido cum Mario eundi plerosque
invaserat/; 89, 6 /eius potiundi Marium maxuma
cupido invaserat/; Tacitus Ann. I. 61 /cupido

Caesarem invadit/

paratis suffragiis: Jug. 65,5 /sic illi - honestis-
sima suffragatione consulatus petebatur/

relicta provincia: Jug. 38,2 /relicto Suthule/

- 5 de Metelli rebus loquendo corruptius: Jug. 64,5
/criminose simul et magnifice de bello loqui/
suam extollendo virtutem: Jug. 15,2 /Jugurthae vir-
tutem extollere/

effecit animos vulgi cupidos novitatis: Cat. 28,4
/novarum rerum cupidom plebem/; 37,2; 48,1;
Quintilianus inst. oratoria III 3,8 /cupidi no-
vitatis alicuius/; IX 1,18 /nimia - novitatis
cupiditate ductus/; Heges. II 2,2 /Judaeos ad
rerum novitatem promptissimos/;

- 6 studio dominationis erant excitata certamina:
Jug. 41,2 /neque gloriae neque dominationis
certamen inter civis erat/; hist. I 7 M /certa-
mina dominationis/

in perniciem nobilitatis: Jug. 70,1 /ad perniciem
eius dolum quaerere/; Heges. I 45,3 /ac paene
in mulieris perniciem fraus convaluerat/.

lacerabat iniuriis: Jug. 85,26 /maledictis lacerent/;
Cicero Phil. XI 5 /cum verborum contumeliis
optimum virum lacerasset/; Tacitus ann. IV 42
/quis probris lacerabatur/;

Marius novis extolleretur honoribus: Jug. 65,5 /plebs
nobilitate fusa novos extollebat/; 73,7 /ita per-
culsa nobilitate novo homini consulatus mandatur;
et postea populus ... rogatus, quem vellet cum

Jugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit/;
49,4 /uti quemque - honore extulerat/; Tacitus
ann. I 2 /cum honoribus extollerentur/; XV 73
/extolleretur honoribus/; Vell. Pat. II 128,1
/omnibus honoribus extulere/.

- 7 erepta Metello provincia: Cic. div. II 79 /is cum
Trocmorum tetrarchiam eripuisset/.

Caput II.

- 8 accepto consulatu quasi spoliū victoriae superatis
patribus ostentabat: Jug. 84,1 /dictitare sese consu-
latum ex victis illis spolia cepisse/; Justin.
XXII 5,11 /capta Carthagine omnem Africam praemium
victoriae fore/; XIX 3,6 /velut spoliū victi
hostis ostendent/; Heges. I 32,1 /possessionem
eorum quasi spoliū suis iunxerat/; Tac. hist. I.2
/alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti/;
aperteque se eorum potentiae profitebatur adversum:
Jug. 40,2 /aperte resistere/; 27,2 /infestus po-
tentiae nobilitatis/.
- 9 sed cui militem novum scriberet ... capite censos...
duxit ad bellum: Jug. 86,2 /ipse milites scribere,
non more maiorum neque ex classibus/; Florus I 36,13
/Marius auctis admodum copiis, cum pro obscuritate
generis sui capite censos sacramento adegisset/.
- cum publico detrimento: Jug. 54,5 /minore detrimento/;
Sulp. Sev. vit. Mart. pr. 1,1 /vel cum detrimento
mei pudoris/.

gratiam redderet: Jug. 110,4 /numquam tibi redditam
gratiam putaveris/.

- 10 pro patrimonii facultate: Paulus dig. XXVI 7, 12, 3
/pro facultate patrimonii/; Ambros. expos. in Luc.
IV 54 p. 166,9 /patrimonium facultatum/.

- 11 quibus res erant: Jug. 64,6 /res familiaris conruperant/;
hist. I 16 /qui - habere possent res familiaris/;
Amm. Marc. XV 2,9 /quibus exiguae res erant/.

pro victoria laborabant qui ...: Jug. 54,1 /reliquos
labores pro praeda fore/; 31, 17 / vos pro libertate
nonne summa ope nitemini?/.

- 12 quibus nullae opes erant: Cat. 37,3 /nam semper in
civitate quibus opes nullae sunt bonis invident/.

caput suum, quod solum possidebant, censebantur:

Corp. gloss. VI 177 /capite census: qui solum caput
suum deducit ad censum/.

- 13 quia egestas haud facile habetur sine damno: Cat. 37,3
/turba atque seditionibus sine cura aluntur, quo-
miam egestas facile habetur sine damno/; haud fa-
cile: Cat. 13,5; 25,3

- 14 L. Syllam legatum: Jug. 95,1

confecto feliciter bello - missus est: Jug. 114,3 /sed
postquam bellum in Numidia confectum et Jugurtham
Romam vinctum adduci nuntiatum est, Marius consul ab-
sens factus est et ei decreta provincia Gallia/.

Caput III.

- 16 corporis atque animi magnitudo: Ambros. expos. in Luc.
I. 32p. 31,1 /non virtute corporis, sed animae
magnitudine/.
- 17 terminare quod gerebat proelium: tipikus liviusi kife-
jezés; Liv. XXXIII 19,6; 21,6
- infinite cupidus gloriae: Cat. 11,3 /semper infinita
insatiabilis est (avaritia)/. Florus II 9,6 /ini-
tium et causa belli inexplebilis honorum Marii fames,
dum decretam Syllae provinciam Sulpicia lege solli-
citat/.
- contusis - Gallis: Jug. 43,5 /opes contusae/; Sulp.sev.
chron I 14,6 /contusus et evictus est/; 50, 4
/Allophylosque - contudit/.
- 18 itaque instinctu eius - daretur: Cic. Cat. III 24.
/Sulpicius tulit legem ut tolleretur Mithridatica
provincia Sullae et daretur Mario/; hist. II 614
/matris instinctu/; Tac. ann. I 32 /paucorum instinctu/
- 19 Valerianisque - militibus: Hist. III 33 /praedatores
Valeriani/; V. 13 /legiones Valerianae/.
- iniuriae dolore commotus: Cat. 28,4 /dolore iniuriae/;
Jug. 20,4 /dolore permotum/; Heges. I 37,6 /impulsus
- dolore iniuriae/; Sulp. Sev. chron. I 27,4 /quo
dolore - permoti/; Florus I 1. /sed impatiens iniuriae
statim Sylla legiones circumegit/
- 20 statim ut = ut primum
- rem publicam disturbantem: hist. I 77,13 /pax et concor-
dia disturbantur/.

quos sibi socios adsciverat: Cat. 47,1 /socium adscitum/; 24,3 /plurimos homines adscivisse sibi dicitur/; Verg. Aen. XII 38 /socios sum adscire paratus/.

machinatorem tantae contumeliae: Cat. 48,9 /tantam illam contumeliam sibi a Cicerone impositam/.

machinari: Cat. 18,7 /perniciem/; Heges. I 8 /tam impius machinator sceleris/

- 21 naufragus atque egenus: Jug. 14, 17 /exul patria domo, solus atque omnium honestarum rerum egens, quo accedam?/; Heges. I 29,11 /ut naufragus et rerum omnium egens - exilio sedem mutaverit/.

Caput IV.

- 22 Dum haec aguntur: Cat. 50,1 /Dum haec in senatu aguntur/
- Cinna et Octavius facti sunt consules: schol. Gronov l.1 /fecit Sulla duos consules, Cinna et Octavius/.

de partibus Marianis fuit = partium Marianarum

Cat. 37,10 /quicumque aliarum atque senatus partium erant/; Eutrop. VI. 1,2 /qui partium Marianarum fuerat/.

- 23 nulla discretione: Amm. Marc. XXIII 6,67 /sine ulla discretione/; XXVI 6,7; Salvianus: gub. dei VII 101 /sine discretione/

- 24 qui Marium suffragiis suis extulerant: Jug. 49,4 /uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat/

amplissimis honoribus decorarant: Cat. 12,4 /domos suas gloria decorabant/; Hor. sat. I 6,11 /amplis et honoribus auctos/

ut seditionibus privaretur: Cic. Tusc. III 44 /quemadmodum aegritudine privemus eum/; de fin. I 37 /cum privamur dolore, ipsa libertatione omnis molestiae gaudemus/.

adnitentibus veteribus civibus: Cat. 19,1 /adnitente Crasso/; hist. II 98 d /adnitente nobilitate/; IV 69,14 /nullo circum adnitente/; Amm. Marc. XXX 8,4 /adnitentibus cunctis/; Dict. Cret. V 14 /adnitentibus - Menelao atque Agamemnone/.

munitus - copiis: Cat. 32,1 /urbem vigiliis munitam/

27 expulsus igitur Cinna: = s hol. Gronov. 1.1 /Cinna expulsus corripit milites/

communicato consilio: Cat. 18,5 /consilio communicato/

sollicitatis animis perditorum: Cic. Cat. IV 17 /solicitari posse animos egentium atque imperitorum/

de ergastulis erutis servis exercitum confecerunt:

hist. I 27 /exercitum argento feut/; schol. Gronov. 1.1 /pretio collegit exercitum, misit ad Marium in Africa, composuit legiones solutis ergastulis et venit/; liber de vir. ill. 67,6 /Cinnana dominatione revocatus ruptio ergastulis exercitum fecit/; Florus II 9,11 /ergastula armanur/; II 7,6 /refractis ergastulis fecit exercitum/.

Syllae satellitem: Hist. I 55,2 /satellites eius/;

liber de vir. ill. 70,1 /Fimbria - Cinnae satelles/;

Oros. VI 2,9 /Fimbria Marianorum scelerum satelles/

superatum necaverunt: Jug. 20,3 /Adherbalem excruciatum necat/

- 28 inmanis saevitia: Jug. 31,12 /inmanis avaritia/
erat victor effectus: Sall. ep. Mith. 23 /victor fieri/
29 cum hac insolentia in omnis communiter baccharetur:
Cic. Cat. I 26. /quanta in voluptate baccharere/

Caput V

- 31 ferali certamine: Flor. II 10,2 /f. illius tabulae/;
/f. ultio parricidii/; 45,10 /f. ministerium/
32 rem publicam vindicatam non reddidit legibus, sed ipse
possedit: Val. Max. VII 6,4 /C. Mario et Cn. Carbone
consulibus cum L. Sulla dissidentibus, quas tempore
non rei publicae victoria quaerebatur, sed praemium
victoriae res erat publica/; Sulp. Sev. chron. II 25,1
/Iudaeos legibus suis reddidit/.
ut Cinnana ac Mariana quam ultum ierat dominatio quaere-
retur: Hist. I 31 /dominatio Sullae/; Tac. ann. I. 1.
/non Cinnae, non Sullae longa dominatio/
34 leges ac iura: Jug. 31,20 /leges iura/
immunitates vectigalium dedit: Cic. fam. XII 1,1 /immu-
nitantes dantur/

Caput VI

- 35 huius acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subver-
tere: Florus II 11,2 /Lepidus acta tanti viri rescindere
parabat/; schol. Gronov. p. 110 Or /volebat infrin-
gere acta Sullana/; Liv. perioch. 90 /M. Lepidus, cum
acta Syllae temptaret rescindere, bellum excitavit/;
Aug. civ. dei III 30 /quorum alter gesta Syllana

rescindere cupiebat; Jug. 11,5 /decreta omnia rescindi/; 30,1 /an decretum consulis subverterent/; Tac. ann. XIII 5 /tamquam acta Claudii subvertentur/

- 36 congregavit exercitum; Heges. III 22,1 /congregati exercitus terror/

in quorum possessiones - restitutum; Gran. Licin p. 63 /in quorum agros milites deduxerat restituere/; Justinus VI 6,1 /civitatis libertatem suae omnia restituit/

- 37 plebi quoque multis muneribus publice privatimque largitis carus videbatur; Hist. I 63; 77,6 /largitionibus rem publicam lacerari videbam/; Hist. I 49 /venditis proscriptorum bonis aut dilargitis/; Jug. 88,1 /plebi patribusque iuxta carus/; Cat. 40,1 /publice privatimque aere alieno oppressos/

libertatis assertor; Liv. I 10; Sen. epist. 13, 14; Plin. nat. hist. XX 160; Heges. III 16; V 53

- 38 et in Etruriae litore etc.; Hist. I 67
esse superior; Cat. 39,4 /superior discedere/

- 39 de Gallia rediens; Eutrop. IX 19 /rediens de Perside/
- se implicantes festinatione formidinis; Hist. I 81 /profectionem festinantes/

in Sardiniam confugeret; Hist. I 83 /perrexere in Hispaniam an Sardiniam/; Flor. II 11,7

populum Romanum fatigaret inopia: Hist. II 93 /fames
ambos fatigavit/; IV 8 /Lucillum - fames brevi
fatigabat/; Tac. ann. 4,6 /plebes acri annona fa-
tigabatur/; Corn. Nep. Eum. 12,4 /fame fatigatus/

vires armis copiisque et omni instrumento reficeret:

Jug. 66,1 /arma tela aliaque - reficere/; 43,3
/arma et cetera instrumenta militiae parare/;
Hist. III 98; Amm. Marc. XVIII 6,14 /commeatus mi-
lites arma ceteraque instrumenta - parabantur/

40 sollertissime tutando provinciam: Cic. Att. II 20,1
/tueor diligenter/; Jug. 110,6 /finis meos - tuta-
tus sum/

ut - consilia vana forent: Cat. 52,16 /vanum - hoc
consilium est/; Jug. 24,9 /vellem et haec - vana
forent/

41 undique prohibitus: Cat. 52,35 /undique circumventi
sumus/

morbo gravi - mortuus est: Jug. 9,4 /morbo atque aeta-
te confectus/; Hist. III 38 /morbi graves/;
Cic. Cluent. 22 /oppressa morbo est/; Flor. II 11,7
/morbo et paenitentia interiit/

Caput VII

42 socius et administer: Jug. 29,2

delictum tanti facinoris: Cat. 28,3 /tantum facinus/
in Hispaniam transvectus est: Jug. 18,4 /in Africam
transvecti/

se Sertorio sociavit: lásd Exup. 36 /sibi coniunctis
liberis proscriptorum/

armis quassabat imperium: Cic. Sert. 73 /flammas quas-
satae rei publicae/; Amm. Marc. XV 12,5 /hae regio-
nes - proelis parvis quassatae/

- 43 malo publico: Cat. 37,7; Hist. I 77,13; Sisenna frg.
III P /malum publicum/; hist. IV 51 /mali publici/;
Cat. 51,32 /malo rei publicae/

statuit senatus, ut curarent consules, ne res publica
acciperet detrimentum: Cat. 29,2 /senatus decrevit,
darent operam consules, ne quid res publica detri-
menti caperet/

- 44 excitati consules: Cat. 58,2; Jug. 49,4

exitium minitatem: Jug. 94,4 /nostris Jugurtha servi-
tium minari/

praesidia sibi cuiusque generis parare: Cat. 31,4
/praesidia parabantur/; 24,3; 28,4; 40,6 /cuiusque
generis/

duces idoneos: Hist. I 77,8 /idoneum ducem/; III 98 b
/duces i/

ad quorum industriam pertineret: Jug. 4,3 /quibus maxi-
ma industria videtur salutare plebem/

in quis: Jug. 25,4; 28,4

- 45 parato exercitu: Cat. 29,3

vetante Sertorio colloquia - traditur: Hist. I 91
/cuius adversa voluntate colloquio militibus per-
misso corruptio facta paucorum et exercitus Sullae
datus est/

46 nudatus auxilio: Jug. 88,4 /praesidiis nudatum/
ne exigeret gravem quasi de superato hoste vindictam:

Ovid. Met. VIII 531 /nam de matre exegit poenas/

47 adversae partes essent amputatae: Tac. hist. II 69
omnia quae imperarentur sine recusatione promittentes
esse facturos: Jug. 46,5 /omnia quae imperarentur fa-
cere/; 111,3 /omnia se facturam promittit/; Caesar
b. Gall. II 35,1 /qui se obsides daturas, imperata
facturas pollicerentur/; V. 20,2 /pollicenturque
sese ei dedituros atque imperato facturos/;
sine recusatione: Cic. Cat. III 5; Phil. VII 13
/sine ulla recusatione/

48 firmissimus XL cohortium comportaretur exercitus: ho-
mines comportari: Suet. Cal. 3,2
frustrati: hist. fragm. III 48 M: tenuissimas spes
frustratur

Caput VIII.

49 inter haec: Cat. 43,3 /inter haec parata atque decreta/;
accusare segnitiam: Jug. 70,5 /mollitiam socordiamque
accusare/

promptissimis factis: Cat. 32,2 /promptam audaciam/;
hist. II 91 /belli promptissimos/

debellatum foret: Liv. XXIII 13,6 /debellatum mox fore/;
Tac. Agr. 26 /debellatum illa victoria foret/;
Flor. I 40,11 /at debellatum foret nisi/

50 verborum pondere: Cic. Ligar. 21 /verborum pondus/

ut aemulum - removerent: Heges. I 21 /ut aemulum potentiae quam maxime excluderet/; Cic. off. I. 127 /eadem omnes removent ab oculis/; Suet. Tib. 42 /quasi civitatis oculis remotus/; Caesar b. Gall I 25,1 /equis ex conspectu remotis/

res componeret: Jug. 43,5 /rebus paratis compositisque/; Sulp. Sev. chron. I 51,1 /rebus - compositis/

51 strenue: Jug. 22,3 /bene atque strenue/

animos iam deficientes atque ^{alia} cupientes: Jug. 68,3

/milites fessos et iam abnuentes omnia/; Dict. 4,21

in favorem perduxit: Jug. 13,7 /ut in gratiam et favorem veniret/

modeste tuendo atque blandiendo: Cat. 39,2 /qui plebem in magistratu placidius tractarent/; Jug. 41,2 /placide modesteque ... tractabant/; 92,2 /milites modesto imperio habiti/; hist. I 11 /aequo et modesto iure agitatum/

ut carus esset et tamen ab omnibus timeretur: Jug. 111,2 /quis et Jugurtha carus et Romani invisus erant/

52 perditis rebus: Hist. III 84 /rebus perditis/

53 optimum consilium credens: Cat. 32,1 /optimum facta credens/

53 exercitum non dimittere: Hist. IV 49 /exercitum dimisit/
supplices - penderet: Amm. Marc. XVII 10,9 /luenda sibi supplicia/

- 54 ad quem expugnandum: Caesar b. Gall. VII 10,2 /stipendiariis expugnatis/
assiduis pugnis: Hist. I 11 /assiduis bellis/; Justin. XVII 3,16 /assiduis bellorum certaminibus/; XVIII 2,11 /ass. bellis/; XX 5,14 /assiduis belli certaminibus/; XXXIX 5,5 /assiduis proeliis/
- 55 qui tamen difficile vinceretur, nisi - in convivio - esset occisus: Hist. III 83; Liv. per. 96
- 56 factio in Pyrenaeo tropheis: Hist. III 89 /de victis Hispanis tropaea in Pyrenaei iugis constituit/;
Strab. 3, 4, 9; Plin. nat. h. 3,18; 7,96; 37,15

VII.

Néhány megjegyzés az Exuperantiusnál kimutatható tévedésekről

A 2. §-ban úgy említi Mariust, hogy az a numidiai háborúban Metellus quaestora volt. Ez nem igaz, ugyanis ebben a háborúban legatusként működött /l.: Jug. 46,7/, quaestor pedig 119 előtt volt.

A 15-18. §-ban az i.e. 105-89 között történt eseményeket teljesen figyelmen kívül hagyja és egész zavarosan összekeveri a numidiai, a galliai és a Mithridatés elleni háborúkat. A Publius Sulpicius Rufus néptribunus által i.e. 87-ben hozott törvényjavaslatokat és a Mithridatés elleni első háború kezdetét /88/ a cimberék i.e. 100-ban történt vereségével szorosan összekapcsolja. /l.: Lucan. 2,68; Arn. Aur. glos. p. 96,8-14/

19. §: Valerianis militibus (Nem tesz említést a vezérükről, holott azokról a legiókról beszél, amelyeket Marius fegyverzett fel, és Valerius Flaccus vezetett Ázsiába.

Flaccus eleste után Fimbria szerezte meg őket, majd árulás folytán Sullára bízta ezeket a legiókat.)

/l.: Liv. per. 83; Plut. Sull. 25,1-3; App. Mithr. 59-60./

27. §: Cinna ad Africam pervenit

A fennmaradt források közül egyedül Exuperantius állítja ezt. Ez az állítás azonban nem felel meg a valóságnak.

30., 31., 49. §: Exuperantius helytelenül egy személynek tünteti fel és összekeveri a két Mariust: az apát, aki 86-ban, hetedik konzulságának megkezdése után néhány nappal meghalt, s a fiát, aki 82-ben volt konzul.

46. §: Egyedül Exuperantius állítja, hogy Suessa városának elfoglalása után Sertorius Etruriába menekült. A többi forrás /Plut. Sert. 6,4; App.b. civ. 1,392 és 505/ viszont azt mondja, hogy Sertorius tüstént Galliába sietett.

Az alábbiakban pedig - nem törekedvén teljességre - felsorolom azokat az antik szerzőket, akiknél említés történik az Exuperantius művében szereplő történelmi személyekről.

1.) Cn. Papirius Carbo

Appianus: b. civ. 1,67 skk.

Cicero: Ad familiares 9,21

Florus: Epitomae 3,21

Plutarchus: Pompeius 5 skk.

2.) Q. Lutatius Catulus

Cicero: Brutus 35,62

De imp. Gn. Pompeii 17,51

In Verrem 3,90,210

Plutarchus: Caesar 8

Pompeius 16

Tacitus: Historiae 3,72

3.) Lucius Cornelius Cinna

Appianus: b. civ. 1,64 skk; 1,78

Cicero: Philippicae 8, 2, 7

Florus: Epitomae 3,21

Livius: Periochae 83

Vellejus: Hist. Romanae 2,24

4.) Jugurtha

Appianus: b. civ. 1

Florus: Epitomae 3,1

Livius: Periochae 64

Orosius: Historiarum 1. 5,15

Plutarchus: Marius 8,10

Sallustius: Jugurtha

Valerius Maximus: Factorum et dictorum ... 6,9,14

Vellejus: Hist. Romanae 2,11

5.) Marcus Aemilius Lepidus

Appianus: b. civ. 1,107

Livius: Periochae 90

Plutarchus: Pompeius 15 skk.

6.) Caius Marius /senior/

Appianus: b. civ. 1,29; 1,55; 1,57; 1,75

Cicero: De dominatione 31

De officiis 3,20

Pro Fonteio 15,33

Eutropius: Brevarium 5,1

Florus: Epitomae 3,3

Livius: Periochae 66, 68, 77, 80

Orosius: Historiarum 1. 5,18

Plutarchus: Marius 3,4

Sulla 9 skk.

Sallustius: Jugurtha 46, 63, 73, 103 skk.

Valerius Maximus: Factorum et dictorum ... 3,8,5;
6,9,14; 9,7,1

Vellejus: Hist. Romanae 2,9; 2.12; 2,19; 2.23

7.) Caius Marius /iunior/

Appianus: b. civ. 1,87

Florus: Epitomae 3,21

Plutarchus: Marius

Vellejus: Hist. Romanae 2,26

8.) Q. Caecilius Metellus /Numidicus/

Cicero: Ad Atticum 1,16,4

Brutus 135

De Natura deorum 3,81

In Verrem 3,209

Pro A. Cluentio 95

Pro Cn. Plancio 69; 89

Pro P. Sestio 37; 101; 130

Eutropius: Brevarium 4,27

Livius: Periochae 69

Orosius: Historiarum l. 5,13,7

Plutarchus: Marius 10,6; 29,8; 29,10

Sallustius: Jugurtha 43

Valerius Maximus: Factorum et dictorum ... 4,1,13

Vellejus: Hist. Romanae 2,11

9.) Quintus Caecilius Metellus /Pius/

Appianus: b. civ. 1,92

Cicero: Pro Archia poeta 7,9,31

Dio Cassius: Hist. Rom. 37,1

Diodorus Siculus: Bibl. Hist. 37,2,10

Eutropius: Brevarium 6,5,2

Livius: Periochae 76

Plutarchus: Marius 42,4

Sertorius 13; 27,1

Vellejus: Hist. Romanae 2,3

10.) Mithridates Eupator

Appianus: Mithridates 22 skk; 55 skk.

Dio Cassius: Hist. Rom. 35-37

Plutarchus: Lucullus et Pompeius

Sulla 24,22

Valerius Maximus: Factorum et dictorum 8,2,3 skk.

Vellejus: Hist. Romanae 2,33 skk.

11.) C. Norbanus Bulbus

Appianus: b. civ. 1,91

Cicero: De oratoribus 2,28,124; 2,49; 200

Plutarchus: Sulla 27

12.) Cn. Octavius

Cicero: Tusculanae disp. 5,19,55

Vellejus: Hist. Romanae 2,22

13.) M. Perperna Vento

Appianus: b. civ. 1,110

Plutarchus: Pompeius 10

Sertorius 25 skk.

14.) Cn. Pompeius Magnus

Appianus: b. civ. 1,108; 1,116

Mithridates 97-103

Cicero: Brutus 60, 217

De legibus 3,9,11

Cicero: Pro Murena 19,40

In Verrem 1,15

Dio Cassius: Hist. Rom. 34,61; 36,23,30; 42; 48

Plinius: Hist. nat. 3,18; 7,96

Plutarchus: Crassus

Pompeius

Sallustius: Historiae 3,4; 3,43; 3,61; 8

Strabo: Geographia 3,160

Vellejus: Hist. Romanae 2,30-32

15.) Lucius Cornelius Scipio Asiaticus

Appianus: b. civ. 1,80 skk.

Cicero: Pro P. Sestio 3,7

Eutropius: Brevarium 5,7

Livius: Periochae 85

Plutarchus: Sulla 27

16.) Quintus Sertorius

Appianus: b. civ. 1,65 skk., 1,85 skk., 1,97;

1,107 skk., 1,109; 1,113

Mithridates 68,112

Hispania 101

Cicero: Brutus 48

Dio Cassius: Hist. Rom. 36,8

Florus: Epitomae 3,21

Gellius: Noct. Att. 15,22

Livius: Periochae 91

Plutarchus: Pompeius

Sertorius

Sallustius: Hist. XII 9; III. I. 14

Vellejus: Hist. Romanae 2,25

17.) Publius Sulpicius Rufus

Appianus: b. civ. 1,55

Cicero: Brutus 49,183; 89,304

Catilina 3,10,24

De oratoribus 3,3,11; 8,31

Philippicae 8,2,7

Plutarchus: Sulla 8

Vellejus: Hist. Romanae 2,19

18.) Lucius Cornelius Sulla

Appianus: b. civ. 1,46, 51, 56, 95 skk., 97

Mithridates 42-45

Cicero: Philippicae 9,6,13

Pro Roscio 32,89

Dio Cassius: Hist. Rom. 109,9

Florus: Epitomae 2,9,25

Livius: Periochae 88

Orosius: Historiarum 1. 5,21

Plutarchus: Sulla

Crassus 6.

Sallustius: Catilina 5,6; 11,4,5; 28,4; 37,9; 47,2;

51,32,34

Jugurtha 95,1 skk; 96,1; 98,4; 100,2;

100,2; 101,4,8; 102,2,4,15;

103,4,5,7; 104,1 skk.; 105,1,3;

106,2,5; 107,1,5; 108,1 skk.;

109,1,4; 110,2; 111,1,3; 112,1,3;

113,2,4,7

Valerius Maximus: Factorum et dictorum ... 9,3,8

Vellejus: Hist. Romanae 2,16

19.) Caius Valerius Triarius

Caesar: De bello Alexandrino 72

Dio Cassius: Hist. Rom. 35,10,12

20.) Lucius Valerius Flaccus

Livius: Periochae 82

VIII.

Exuperantius nyelvhasználata. A késői latin nyelv sajátosságai

Index rhetoricus

Exuperantius művének párhuzamos helyeiről, a korábbi íróktól vett kölcsönzéseiről a VI. fejezetben már részletesen szóltam. Más aspektusú kiegészítésként csupán néhány megjegyzést kívánok tenni.

Exuperantius stílusa meglehetősen eklektikus. Igen sok emelkedett hangulatú és jelentésű szót használ a különböző szerzőktől, különösen Sallustiusztól. Ugyanakkor sok kifejezése éppen csak a középszerű vagy a közönséges beszédstílust mutatja.

Ez a fajta stíluskeveredés a késői latinságban nem meglepő. A másolók és a scholiasta szövegmagyarázók a beszélt nyelvet összekapcsolták a klasszikus irodalmi példákkal, s mert nagyon valószínű, hogy Exuperantius is ilyen másolatok alapján dolgozott, stílusa is ezt a keveredést tükrözi.

Nem egy olyan kifejezése van, amit régebben csak a költők használtak, de a késői latinságban már a prózaíróknál is szokássá vált. Így például az egenus szót emberről csak elvétve használják a régi költők /Sil. It. 13,777; Petr.Sat. 133/, azután a prózában Tacitusnál /ann. 13,56/ és Quintilianusnál /decl. 336/ találkozunk vele, de a késői latinságban már egyformán előfordul mind a verselésben, mind a prózában. A feralis szót /31/ terribilis jelentésben Ovidius, Lucanus és Silius Italicus után Tacitus és Florus használja. Hasonlóképp igaz a fenti megállapítás a natales /3/, contundere /17/, bacchari /27; 39/ és a debellare szavaknál.

Exuperantius mind az elbeszélt tartalom, mind pedig a nyelvi forma tekintetében összekapcsolja a sallustiusi hagyomány örzöit, s azokat a másolókat, akik a liviusi hagyományt követik.

Exuperantius szóhasználatában feltétlenül Sallustiusra utal a ferox, strenuus és a strenue, de ezek Tacitusnál is előfordulnak. A quasi is kedvelt kifejezése Sallustiusnak, hasonlóképp a fatigare gyakran szerepel nála és a követőinél is /1. Cat. 118; Jug. 11,4; Justin. XVIII. 3,6; VI 2,12/. Ugyancsak Sallustiusra emlékeztetnek: invadere, corrupte, infinitus, infidus, saevitia immanis, exitium.

Az adnitentibus veteribus civibus kifejezés, valamint az exercitum facere /27/ és a praesidia sibi /44/ is Sallustiusra utalnak.

Változatosságra törekszik, amikor azt írja: capiendi consularatus /4/; accepto consulatu /8/; factionis duces alios /47/; principes alii factionis /50/.

Előszeretettel használ bizonyos szavakat, mint pl.: superare, quassare, excitare.

Ismételt kifejezéseket is találunk nála: venientem Syllam /44/ és venienti Syllae /48/ alakban.

Közvetlenül egymás után látjuk ugyanazt a szót: congregatis his congregavit exercitum /36/.

Több helyen előszeretettel használja az ad praepositio gerundivumot: ad extinguendam factionem, ad quem cohercendum, ad quem expugnandum, ad quem petendum, ad eligendum Marium.

Különösen kedveli az olyan szerkezetet, amelyben a gerundium ablativusa szerepel. Ezt a késői latin nyelvben igen elter-

jedt formát kilencszer alkalmazza.

Ugyancsak a késői latinban általános kifejezések: siquidem /3/ = nam; destinatus /16/ = missus; nulla discretione /23/; meritum dignitatis /24/; ferali certamine /31/; delictum tanti facinoris /42/; firmissimus XL cohortium comportaretur exercitus /48/.

Igen gyakran használja a participium perfectumot /mintegy 48 esetben/, továbbá a participium imperfectumot, ami 22-szer fordul elő.

Kifejezésmódja többször megtekert, a klasszikus nyelvhasználattól messze eltér, s így a szórend néha mesterkéltséget mutat.

Sajátos nyelvhasználatra vall, hogy kedveli a praepositio és a főnév elválasztását a közbevetett genitívusszal:

de Matelli rebus /5/; per Gallorum atque Afrorum rura /21/; ad priorum ducum castra /48/.

Mondatfűzésében arra törekedett, hogy lehetőleg ne hagyjon ki kötőszót, ugyanakkor nem törődött ezek változatosságával, ezért van a műben a sok egyforma mondatkezdés és közeli ismétlés.

A frazeológiai és grammatikai megjegyzések után végezetül összegzem azokat a stíluseszközöket, amelyeket az író használ a művében.

Index rhetoricus

alliteratio: 2 factis fortibus. 3 meritisque maiora. 6 patres ac populum. 8 potentiae profitebatur. 9 infidos atque inutiles. 27 communicato consilio. 33 dominis et ducibus. 37 multis muneribus. 37 publice privatimque. 39 festinatione formidinis. 43 curarent consules. 48 multi mili-

tes. 53 consilium credens

amplificatio /epitheta, superlativa/: 2 factis fortibus.

4 magna cupiditas. 17 infinitae gloriae. 17 vastata
penitus. 20 tantae contumeliae. 24 amplissimis honori-
bus. 26 maximus numerus. 27 validissima manu. 28 inmanis
saevitia. 31 tanta indignatione. 36 ingentem exercitum. 40
solertissime tutando. 41 morbo gravi. 45 validissimo
exercitu. 46 gravem vindictam. 47 Etruria fidissima. 47
tantae dignitatis. 47 amputatae penitus. 49 promptissi-
mis factis. 50 tanto pondere

anastrophe: 2 Romano imperatori. 13 fuerat ... committenda.

14 Romanos fines. 16 est ... destinatus. 17 quod gerebat
proelium. 19 Syllae ubi nuntiatum est. 23 Romanam ...
civitatem. 28 erat ... effectus. 31 Romani exercitus.
32 quam ultum ierat dominatio. 34 Romana civitate. 35
acta cum conatur ... subvertere. 42 Romanum ... imperium.
47 Romanam ... civitatem. 47 essent amputatae. 47 esse
facturos. 53 Romanum exercitum. 55 esset occisus

asyndeton enumerativum: 56 Auxummen Cluniam Calagurrim

chiasmus: 3 quae vellet auderet peteretque celsiora eqs. 3

celsiora natalibus meritisque maiora. 18 auferretur
Syllae provincia ac Mario daretur. 20 resistantem sibi
Sulpicium et ... rem publicam disturbantem

consummatio: 9 infidos atque inutiles. 21 naufragus atque

egenus. 33 dominis et ducibus. 40 variis gravibusque.
49 industriam virtutemque. 49 actum ac debellatum. 51
modeste tuendo atque blandiendo. 53 commissis. (?) atque
deletis. 54 gravibus atque assiduis.

exclamatio: 21 quotiens victor

hyperbaton: 3 favor spondere fortunae. 5 suam extollendo virtutem. 5 in suum excitando favorem. 6 novis extolleretur honoribus. 11 omnes quibus res erant. 13 fuerat res publica committenda. 16 est cum exercitu destinatus. 16 cuius ... probata erat ... magnitudo. 17 infinitae cupidus gloriae. 17 natione penitus barbarorum. 19 Valerianisque praefecit militibus. 19 bellis existimabat esse civilibus. 19 Marianam venit factionem. 20 impetu detrusit armorum. 23 Romanam acceperat civitatem. 26 maximus ex utrisque partibus numerus. 28 ad fugitivorum trucidaretur arbitrium. 28 erat victor effectus. 33 oppressam voluit civium defendere libertatem. 33 calamitatis fore promiserat defensorem. 37 carus videbatur ac publicae libertatis assertor. 38 coeperat Lepidus esse. 40 variis proeliis gravibusque. 42 Romanum armis quassa atbimperium. 43 timens senatus iram. 44 venientem Syllam atque... minitantem. 45 facta proditio est. 46 omni copiarum nudatus auxilio. 46 iram metuens Syllae. 47 quam antea non habebant acceperant civitatem. 47 ad Sertorium se atque alios ... duces. 48 firmissimus ... comportaretur exercitus. 49 omnium coepit accusare segnitiam. 50 tanto verborum pondere. 50 vehementem negligentiae correctorem. 50 idoneum praepo-nerent ducem. 54 hostem se publicum.

metonymia: 14 Galliam ... quae ... vexabat

polyptoton: 34 multas ... multis ... multos ...

polysyndeton summativum: 39 armis copiisque et omni instru-mento

subiectio rationis: 3 siquidem ... 6 nam ... 10 nam ...

17 et ... 24 hoc videlicet ... 25 munitus videlicet ...

33 nam ... 36 nam ... 41 undique enim ... 47 erat autem ...

synonymia: 3 celsiora natalibus meritisque maiora. 42 ob delictum tanti facinoris

IX.

Bibliográfia Julius Exuperantiushoz

A

Exuperantius kiadásainak kronologikus áttekintése

1855. *Historiae Romanae scriptores Latini minores, opera Friderici Sylburgi, I. Francofurti 1588, 659-661.*
/Sylburgius szövegét a későbbiekben a kisebb történetírók kiadói egyszerűen lemásolták /lásd: collectio Gruteri Hanoviae 1610; epitomarum collectiones Amstelodamenses a. 1625, 1630, 1647 et Florentina a. 1723/, hasonlóképp a Sallustius-kiadók is /lásd: Wasse, Cantabrigiae 1710; Volpi, Patauii 1722; Corte, Lipsiae 1724 et Venetiis 1737; Haverkamp. Amstelaedami 1747; Miller, Berolini 1751; editor Bodonianus, Parmae 1799; Frotscher, Lipsiae 1825/.
- Ugyancsak ezt a megoldást választotta E. Salverte is, aki Exuperantius művét francia nyelvre fordította /lásd: *Epitres de Salluste a César, Paris an. VI (1798/9), 118-163 = Essais de traductions, Paris 1838, 73-95/*
1821. *C. Crispus Sallustius ad codices Parisinos recensitus ..., item Julius Exuperantius e codice nondum explorato emendatus, curante I. L. Burnouf, Parisiis 1821, 507-515.* /repetitur Augustae Taurinorum 1827 et Florentiae 1829, e hac ed. pendet J. Planche, *C. C. Sallustius, II, Parisiis 1825, 227-237./*
1827. *C. Sallustii Crispi quae extant, recogn. Fr. Dor.*

Gerlach, II., Basileae 1827, 395-399. /repetitur
Basileae 1825 et Lipsiae 1856./

1868. Julii Exuperantii opusculum a Conrado Bursian recognitum. Turici 1868
1902. Landgraf. G. - Weyman, C., Die Epitome des Julius Exuperantius, ALLG 12, 1902, 561-578. /repetitur in aedibus Teubneri, Lipsiae 1902./
1962. Manassero, M. T., L' „opusculum“ di Giulio Essuperanzio, tesi, Università di Torino 1961/2 /dact./
1982. Julii Exuperanti Opusculum. Edidit Naevius Zorzetti, Leipzig, Teubner

B

A kódexekre és a szöveghagyományozásra vonatkozó tanulmányok

1. Aschbach, J., Die Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter Kaiser Maximilians I, Wien 1877, 392-409 /Leben und Schriften der Humanisten: Vadianus/
2. Burger, F. X., Penitus amputare /Exup. 7/, ALLG 14, 1906, 282-283
3. Cosenza, M. E., Biographical and bibliographical dictionary of the Italian Humanists and the world of the classical scholarship in Italy 1300-800, Boston 1962, I. 562 /Bessarion 14/
4. Delisle, L., Le cabinet des manuscrits, Paris 1868-1873
5. De Nolhac, P., La bibliothèque de F. Orsini, Paris 1887
6. Bussner, A., Specimen criticum, Virceburgi, 1868, 36-37

7. Eussner. A., Zu Exuperantius, Philologus 28, 1869,
500 et 536
8. Foffano, T., La costruzione di Castiglione Olona in un
opuscolo inedito di Francesco Pizolpasso, IMU 3,
1960, 153-187
9. Haupt, M., Analecta, XCV, Hermes 3, 1869, 342-343
/- Opuscula, III 2, 441-442/
10. Kohl, J. G., Etwas über die Geschichte der Stadt-Bib-
liothek der freien Stadt Bremen, Serapeum 26, 1865,
113-121
11. Kunze, A., Zu Julius Exuperantius, BBG 39, 1903, 431-440
12. Lejay, P., Censura ed. G. Landgraf - C. Weyman, RC 55,
1903, 299
13. Lüdecke. F., Censura ed. C. Bursian, GGA, 1869, 76-80
14. Magistretti, M., Due inventari del Duomo di Milano del
sec. XV, ASL 36, 1909, 302-313
15. Mahly, I., Zu Iulius Exuperantius, JKPh 105, 1872,
143-144
16. Maurenbrecher, B., Censura ed. G. Landgraf - C. Weyman,
BPhW 24, 1904, 1133-1138
17. Mercati, G., Per la cronologia della vita e degli
scritti di Niccoló Perotti arcivescovo di Siponto,
Roma, 1925
18. Opitz, Th., Censura ed. G. Landgraf - C. Weyman, WKPh 20,
1903, 120-121

19. Opitz, Th., Bericht über die Literatur zu späteren römischen Geschichtsschreibern von 1897 bis einschliesslich 1902. *Exuperantius*, JAW 121, 1903, 129-130
20. Omont, M., Concordances des numéros anciens et des numéros actuels des manuscrits latins de la bibliothèque nationale, Paris 1903
21. Paredi, A., La biblioteca del Pizzolpasso, Milano 1961
22. Philologicarum epistularum centuria ex bibliotheca Goldasti, Lipsiae 1674, 167-168
23. Pini, F., Varianti del Codice Vaticano Latino 3334 al testo di Essuperanzio, *Maia* 8, 1956, 77-80
24. Pratesi, A., Cod. Vat. Lat. 3.334, *Scriptorium* 14, 1960, 207
25. Sabbadini, R., Spogli ambrosiani latini. L'epitome di Giulio Essuperanzio, *SIFC* 11, 1903, 318-321
26. Sabbadini, R., Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV, Firenze 1905, I. 120-122; II. 222
27. Sabbadini, R., Niccolo da Cusa e i conciliari di Basilea alla scoperta dei codici, *RAL* 5, s. 20, 1911, 33skk.
28. Sauppe, H., Censura ed. C. Bursian, *Philol. Anz.* 1, 1869, 21-23
29. Schmalz, J. H., Zur Epitome des Iulius Exuperantius, *BPhW* 22, 1902, 1083-1086

30. Schöne, A. E., Zu Iulius Exuperantius, Philologus 64, 1905, 478-480
31. Vonck, C. V., Lectionum Latinarum libri II. Traiecti Viltorum 1745, 157
32. Wilmart, A., Notes sur quelques manuscrits latins anciens de la bibliotheque nationale de Paris. Latin 6085, BIRT 6, 1957, 31
33. Wölfflin, E., Censura ed. C. Bursian, LZB 19, 1868, 1113-114
34. Wölfflin, E., Censura diss. A. Eussner, Philol. Anz. I, 1869, 23-24
35. Wopkens, Th., Adversaria critica, vol. II, Lipsiae 1834

C

Az Exuperantiusról szóló tanulmányok

1. Bardon, H., La littérature latine inconnue, vol. II., Paris 1956, 299
2. Barht, C. von, Animadversiones in Claudianum, 2 ed., Francofurti 1650, 847
3. Bolaffi, E., Sallustio e la sua fortuna nei secoli, Roma 1949, 225-226
4. Carcopino, J., A propos du poème de Rutilius Namatianus, Revue des études latines, VI. /1928./, 30-41.
5. Dalmasso, L., La questione cronologica di Palladio e Rutilio, Rivista di Filologia 1915, 82-95

6. Funaioli, G., *Esuperanzio G.*, B. I. 14, 1951, 436
7. Galdi, G., *L'epitome nella letteratura latina*, Napoli 1922, 124-127
8. Hanke, M., *De Romanorum rerum scriptoribus liber*, vol. I, Lipsiae 1669, 306
9. Lana, I., *Rutilio Namaziano*, Torino 1951, 81-84
10. Kajanto, I., *The Latin cognomina*, Soc. sc. fenn. comm. 36, 2 Helsinki 1965, 277
11. Pichon, R., *Les derniers écrivains profanes*, Paris 1906, 254 et 256
12. Rösch, M., *Disputatio circularis de I. Exuperantio*, sub praes. Dan. Guil. Molleri, Altdorfi 1691
13. Schanz, M. - Hosius, C. - Krüger, G., *Geschichte der römischen Literatur*, IV 2, München 1920, 82-83
14. Schmidt, P. L., *Ex(s)uperantius*. Der kleine Pauly 2, 1967, 434
15. Schuster, M., *Zur Textperaltung und Erklärung des Rutilius Claudius Namatianus* WS. 1939, 147-164
16. Schwab, J., *Nomina propria Latina oriunda a participiis praesentis activi, futuri passivi, futuri activi, quae quando quomodo ficta sunt*, JKPh Suppl. Bd. 24, 1898, 635skk.
17. Ussani, V., *Leggendo Rutilio*, RFIC 38, 1910, 363-364

18. Vessereau, J., Cl. Rutilius Namatianus, Paris 1904, 210
19. Vessereau, J., - Préchac, Rutilius Namatianus Sur son retour, Paris 1933
20. Wernsdorf, Io. Chr., Poetae Latini minores, V. 1, Altenlurgi 1788, 551-552
21. Wissowa, G., Exsuperantius, RE VI 2, 1909, 1695-1696
22. Zumpt, A. W., Observationes in Rutilii Claudii Namatiani carmen de reditu suo, Berlin 1837, XVI-XIX
23. Zumpt, A. W., Rutilii Claudii Namatiani de reditu suo, Berolini 1840, 44-55

D

Az első polgárháborúról, Lepidus lázadásáról, a Sertorius-féle háborúról és az ezekkel az eseményekkel foglalkozó történetekről szóló tanulmányok áttekintése

1. Andreotti, R., Caio Mario, Gubbio 1940
2. Badian, E., Foreign clientelae (264-270 B. C.), Oxford 1958
3. Badian, E., Waiting for Sulla, JRS 52, 1962, 47-61
4. Badian, E., Quaestiones variae. VI. P. Sulpicius Rufus, Historia 18, 1969, 481-491
5. Badian, E., Lucius Sulla, The deadly reformer, Sydney 1970
6. Bauhofer, K., Die Komposition der Historien Sallusts. München 1935

7. Bennett, H., *Cinna and his times. A critical and interpretative study of Roman history during the period 87-84 B. C.*, Menasha 1923
8. Berve, H., *Sertorius*, *Hermes* 64, 1929, 199-227
9. Bienkowski, P. R., *De fontibus et auctoritate scriptorum historiae Sertorianae*, *Pamiętnik Ak. Umiejetnosci w Krakowie* 8, 1890, 56-109. (praes. 57-58)
10. Bienkowski, P. R., von, *Kritische Studien über die Chronologie und Geschichte des Sertoriuskrieges*, *WS* 13, 1891, 129-158 et 210-230
11. Broughton, T. R. S., *The magistrates of the Roman republic*, New York 1951-1952
12. Brunt, P. A., *The army and the land in the Roman revolution*, *JRS* 52, 1962, 69-86
13. Bulst, Ch., *Cinnanum tempus*, *Historia* 13, 1964, 307-337
14. Carney, T. F., *The flight and exile of Marius*, *G R* 8, 1961, 98-121
15. Carney, T. F., *A biography of C. Marius*, *PACA Suppl.* 1. 1961
16. Ehrenburg, V., *Ost und West, Studien zur geschichtlichen Problematik der Antike*, *Schr. Univ. Prag* 15, Brunn 1935, 177-201 (Sertorius)
17. Ensslin, W., *Appian und die Liviustradition zum ersten Bürgerkrieg*, *Klio* 20, 1926, 415-465

18. Flemisch, M., Granius Licinianus. Eine text-, sprach-
- und quellenkritische Untersuchung, Lohr 1900
19. Fritz, K. von, Sallust and the attitude of the Roman
nobility at the time of the war against Jugurtha
/112-105 B. C./ TAPhA 74, 1943, 134-168
20. Fröhlich, L., Cornelius Sulla Felix, RE IV 1, 1900,
1522-1566
21. Gabba, E., Appiano e la storia delle guerre civili,
Firenze 1956
22. Gabba, E., Appiani bellorum civilium liber primus,
Firenze 1958
23. Gabba, E., Esercito e società nella tarda repubblica
romana, Firenze, 1973
24. Guiraud, P., L'aristocratie romaine pendant la guerre
de Jugurtha. Les débuts de Marius, RCC 5, 1897,
649-656 et 740-747
25. Greenidge, A. H. J. - Clay. A. M., Sources for Roman
history 133-70 B. C., 2 et., Oxford 1960
26. Harmand, J., L'armée et le soldat à Rome de 107 à 50
avant notre ère, Paris 1967
27. Hayne, L., M. Lepidus (cos. 78): a re-appraisal, His-
toria 21, 1972, 661-668
28. Katz, B. R., Cinna and Sulla: the politics of civil war,
Harvard 1972

29. Katz, B. R., Studies on the period of Cinna and Sulla,
AC 45, 1976, 497-549
30. Klebs, E. M., Aemilius Lepidus, RE I 1, 1893, 554-556
31. Labruna, L., Il console sovversivo, Napoli 1975
32. Laffi, U., Il mito di Silla, Athenaeum 55, 1967, 177-213
et 255-277
33. Lanzani, C., Mario e Silla, Catania 1915
34. La Penna, A., Sallustio e la „rivoluzione“ romana,
Milano 1968
35. Levi, M. A., Silla. Saggio sulla storia politica di Roma
dall'anno 88 all'80 a. C., Milano 1924
36. Linden E., De bello civili Sullano Freiburg 1897
37. Linker, G., Emendationen zu Sallust auf Grund seiner
Quellen, Wien 1855
38. Lintott, A. W., The tribunate of P. Sulpicius Rufus,
CQ n.s. 21, 1971, 442-453
39. Martin J., Die Popularen in der Geschichte der späten
Republik, Freiburg 1965
40. Maurenbrecher, B., C. Sallusti Crispi historiarum
reliquiae, Lipsiae 1891-1893
41. Mazzarino S., Il pensiero storico classico, Bari 1966
42. Meier, Ch., Res publica amissa. Eine Studie zu Verfas-
sung und Geschichte der späten römischen Republik,
Wiesbaden 1966

43. Münzer, F., L. Cornelius Cinna, RE IV 1, 1900, 1282-1287
44. Münzer, F., C. Marius, RE XIV 2, 1930, 1811-1817
45. Münzer, F., P. Sulpicius Rufus, RE IV A 1, 1931, 843-849
46. Olivieri Sangiacomo, L., Sallustio, Firenze 1954
47. Ooteghem, J. van, Caius Marius, Bruxelles 1964
48. Ooteghem, J. van, Les Caecilii Metelli de la république, Namur 1967
49. Passerini, A., Studi su Caio Mario, Milano 1971 (1 ed. 1934)
50. Passerini, A., Caius Marius, Milano 1971 (1 ed. 1941)
51. Peter, H., Die Quellen Plutarchs in den Biographien der Römer, Halle 1865
52. Radnitzky, H., Plutarchs Quellen in der Vita des Sertorius, Wien 1909
53. Rawson, E., Caesar. Etruria and the disciplina etrusca, JRS 68, 1978, 132-152
54. Rossi, R. F., La crisi della repubblica, Nuove questioni di storia antica, Milano 1968
55. Rotondi, G., Leges publicae populi Romani, Hildesheim 1962 (1 ed. 1912)
56. Sanctis, G. de, Problemi di storia antica, Bari 1932, 215-223 (Quintus Caecilius Metellus Numidicus)
57. Sartori, F., Cinna e gli schiavi, Ann. Litt. Un. Besancon 140, 1972, 154-159

58. Scardigli, B., Sertorio: problemi cronologici, *Athenaeum* 49, 1971, 229-270
59. Scardigli, B., Considerazioni sulle fonti della biografia plutarchea di Sertorio, *SIFC* 43, 1971, 33-64
60. Schulten, A., Q. Sertorius, *RE* II A 2, 1923, 1746-1753
61. Schulten, A., Sertorius, Leipzig 1926
62. Schur, W., Sallust als Historiker, Stuttgart 1934
63. Schur, W., Das Zeitalter des Marius und Sulla, *Klio* Beih. 46, 1942
64. Silverberg, J. C., A commentary to the history of Vel-
leius Paterculus /book II 1-28/, Harvard 1967
65. Solari, A., Sallustiana, *BFC* 9, 1902-1903, 137-138
66. Stahl G., De bello Sertoriano, Erlangen 1908
67. Treves, P., Sertorio, *Athenaeum* 20, 1932, 122-147
68. Valgiglio, E., Silla e la crisi repubblicana, Firenze
1956
69. Weynand, C. Marius *RE* Suppl. Bd. VI, 1935, 1363-1425
70. Zeller, M., Die Rolle der unfreien Bevölkerung Roms
in den politischen Kämpfen der Bürgerkriege, Tübingen
1962

A Sallustiust utánczó írókkal és a liviusi hagyománnyal
foglalkozó művek áttekintése

1. Ay, G., De Livii epitoma deperdita, Leipzig 1894
2. Begbie, C. M., The epitome of Livy, CQ n.s. 17, 1967, 332-338
3. Bessone, L., La tradizione liviana, Bologna 1977
4. Braccesi, L., Introduzione al de viris illustribus, Bologna 1973
5. Brännert, G., Sallust und Dictys Cretensis, Erfurt 1883
6. Criniti, N., Le concordanze di Iulius Ex(s)uperantius, Milano, Mem. Ist. Lomb. 30, 1, 1968
7. Dwyer, W. F., The vocabulary of Hegesippus. A study of latin lexicography, Washington 1931
8. Franzo, P., Per la ricostruzione dei libri perduti di Tito Livio, RSA 10, 1906, 543-572; 11, 1907, 531-556; 12, 1908, 101-110
9. Galdi, M., Gli epitomatori liviani, RSVR, 1933, 13-16 (-Studi liviani, Roma 1934, 237 skk.)
10. Hartke, W., De saeculi quarti exeuntis historiarum scriptoribus quaestiones, Berlin 1932
11. Klotz, A., Zur Literatur der exempla und zur Epitoma Livii, Hermes 44, 1909, 198-214
12. Klotz, A., Die Epitoma des Livius, Hermes 48, 1913, 543-557

13. Klotz, A., Zu den Periochae des Livius. Philologus 91, 1936, 67-88
14. Leeman, A. D., Orationis ratio. The stylistic theories and practice of the Roman orators, historians and philosophers, Amsterdam 1963
15. Pratje, H., Quaestiones Sallustianae ad Lucium Septimium et Sulpicium Severum Sallustii Crispi imitatores spectantes, Göttingen 1874
16. Reinhold, G., Das Geschichtswerk des Livius als Quelle späterer Historiker, Berlin 1898
17. Sanders, M. A., The lost epitome of Livy, New York 1904
18. Vogel, F., Sallustianae, Acta Sem. Phil. Erlangen 1, 1878, 315-365
19. Wölfflin, E., Die Latinität der verlorenen Epitoma Livii, ALLG 11, 1900, 2-8
20. Wölfflin, E., Epitome, ALLG 12, 1902, 333-344

F

A bibliográfiai ismeretekben használt rövidítések feloldása

- AC : L'Antiquité Classique. Louvain, 4 Place Smolders
- ALLG : Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik
- ASL : Archivio Storico Lombardo

- Athenaeum: : Studi periodici di Letteratura e Storia.
Pavia, Università
- BBG : Blatter für das Bayerische Gymnasialwesen
- BFC : Bollettino di Filologia Classica
- BIRT : Bulletin d'Information de l'Inst. de
Recherche et d'Histoire des Textes
- BPhW : Berliner Philologische Wochenschrift
- CQ : Classical Quarterly. Oxford, University Press
- GGA : Göttingische Gelehrte Anzeigen
- G et R : Greece and Rome. Oxford, Clarendon Press
- Hermes: : Zeitschrift für klassische Philologie
Wiesbaden, Steiner
- Historia: : Revue d'histoire ancienne, Wiesbaden, Steiner
- IMU : Italia Medioevale e Umanistica, Padova, Ed.
Antenore
- JAW : Jahresbericht über die Fortschritte der
klassischen Altertumswissenschaft
- JKPh : Jahrbücher für Klassische Philologie
- JRS : Journal of Roman Studies, London
- Klio: : Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Berlin
- LZB : Literarisches Zentralblatt

- PACA : Proceedings of the African Classical Association Salisbury, S. Rhodesia, Private Bag 167 H.
- Philologus : Zeitschrift für das Klassische Altertum, Berlin
- Philol. Anz. : Philologische Anzeigen
- RAL : Rendiconti della R. Accademia dei Lincei
- RCC : Revue des Cours et Conférences
- RE : Paulys Real - Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft
- RFIC : Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Torino
- RSA : Rivista di Storia Antica e di scienze affini
- RSVR : Roma. Rivista di studi e di vita romana. Casa ed. Leonardo da Vinci
- SIFC : Studi Italiani di Filologia Classica
- TAPhA : Transactions and Proceedings of the American Philological Association
Ithaca, Cornell Univ. Pr. Oxford, Blackwell
- WKPh : Wochenschrift für Klassische Philologie
- WS : Wiener Studien. Zeitschrift für Klassische Philologie

Tartalomjegyzék

	oldal
Bevezető	1.
I. rész Marius és kora	2.
II. rész Az Exuperantius nevére és személyére vonatkozó adatok bemutatása	17.
III. rész Az Opusculum szöveghagyományozása a különféle kódexekben és kéziratokban	
A kódexek bemutatása	21.
IV. rész Exuperantius művének bilinguis közlése	
A legújabb kutatások alapján elfogadott latin nyelvű szöveg és annak magyar nyelvű átültetése	31.
V. rész Index vocabolorum	47.
VI. rész Az Opusculum összehasonlítása az első polgárháborúról szóló többi történelmi forrással	
Exuperantius és Sallustius viszonya	85.

VI. rész	Néhány megjegyzés az Exuperantiusnál kimutatható tévedésekről A műben szereplő történelmi személyek említése más auctoroknál	105.
VII. rész	Exuperantius nyelvhasználata A késői latin próza sajátosságai Index rhetoricus	113.
VIII. rész	Bibliográfiai megjegyzések A szövegkiadások ismertetése A szerzőre és művére, illetve az első polgárháborúra vonatkozó fontosabb tanulmányok áttekintése	119.
	Tartalomjegyzék	135.